

izvirni znanstveni članek

UDK 262(497.4 Ljubljana):261.7"14/15"  
prejeto: 19. 7. 2002

**Lilijana Žnidaršič Golec**

dr. zgodovinskih znanosti, višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana

## Meščani in cerkvene ustanove v Ljubljani do konca 16. stoletja

### IZVLEČEK

*S kritičnim pretresom arhivskih virov skuša avtorica osvetliti dinamiko v odnosu ljubljanskih meščanov do cerkvenih ustanov. Zaradi tematske preobsežnosti je v prispevku govor o štirih pomembnejših beneficijah in dveh bratovščinah v cerkvi sv. Nikolaja (po 1461 oziroma 1462 stolni cerkvi) ter kaplaniji v špitalski cerkvi sv. Elizabete. Časovna mejnika predstavljajo prve omembe obravnavanih ustanov ob koncu 14. oziroma v prvi polovici 15. stoletja in pa čas okrog leta 1600, ko z rekatolizacijo preneha nekajdesetletna premoč protestantskega meščanstva.*

### KLJUČNE BESEDE

*Ljubljana, meščani, beneficij, bratovščina, cerkev sv. Nikolaja, špitalska cerkev, reformacija*

### SUMMARY

#### THE CITIZENRY AND THE CHURCH INSTITUTIONS IN LJUBLJANA UNTIL THE END OF THE 16<sup>TH</sup> CENTURY

*With a critical review of the archival sources the author attempts to enlighten the dynamics in the relation of the citizen of Ljubljana towards Church institutions. Because of the extensiveness of the thematic the contribution is about four significant benefices and two fraternities in the church of St. Nicholas (after 1461 or in 1462 cathedral), and the curacy in the church of St. Elisabeth in Špital. The time boundaries are the first mentioning of the dealt institutions at the end of the 14<sup>th</sup> and in the first half of the 15<sup>th</sup> centuries, and the period around the year 1600, when with recatholisation the several decades long predominance of the protestant citizenry ceased.*

### KEY WORDS

*Ljubljana, benefice, fraternity, church of St. Nicholas, the Špital church, reformation*

### Uvod

Zgornji naslov sodi bržkone med tiste, ki zahtevajo posebno uvodno pojasnilo. Ob njem se namreč porajata vprašanje, kako v pričujočem prispevku razumeti izraz "cerkvene ustanove", ter potreba po natančnejši krajevni in časovni določitvi. Kar zadeva cerkvene ustanove, se prispevek omejuje na beneficije, "trajno ustanovljene cerkvene službe, zvezane z dohodki, zlasti iz nepremičnin",<sup>1</sup> in pa bratovščine, "cerkvena združenja, ki opravljajo nabožne in dobrodne naloge".<sup>2</sup> Pri tem gre v prvi vrsti za tiste beneficije, ki so jih ustanovili in si patronat nad njimi<sup>3</sup> pridobili meščani Ljubljane, in za bratovščine, katerih člani so bili povečini bodisi pravi meščani bodisi drugi prebivalci mesta.

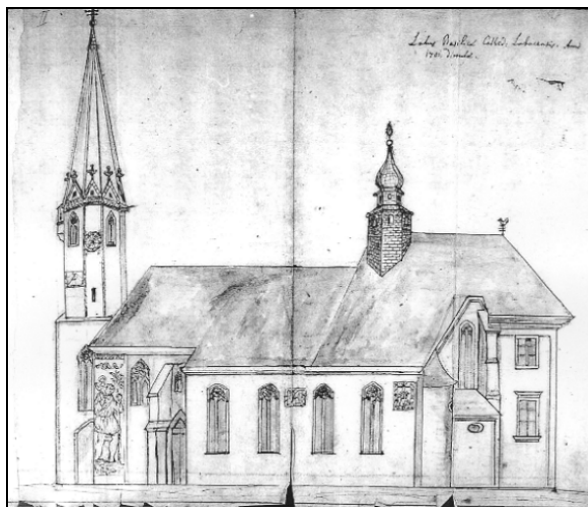
Upoštevajoč pomen tako opredeljenih cerkvenih ustanov, ohranjenost virov ter okvir pričujoče objave sem se lokacijsko osredotočila na cerkvi sv. Nikolaja (po ustanovitvi škofije v letih 1461-1462 stolno cerkev) in sv. Elizabete v špitalu, časovno pa sem izbrala konec 16. stoletja zaradi specifičnih verskih in cerkveno-političnih razmer kot najprimernejšo zgornjo mejo. Zadnja leta tega stoletja namreč zaznamujejo imenovanje katoliški prenovi in protireformaciji predanega škofa Tomaža Hrena (1597, potrjen 1599), izgon "heretičnih" predikantov in učiteljev (1598) ter vrhunec formalne rekatolicizacije ljubljanskega magistrata s sklepom, da ne more vložiti prošnje za meščanstvo nihče, kdor ni katoliške vere (1599). Posvetitev špitalske cerkve na praznik mestnega zavetnika sv. Jurija leta 1601 ali pečatenje dogovora med škofom Hrenom in Ljubljanci v zvezi s premoženjem cerkve sv. Petra 27. novembra 1602 sta dogodki, ki že segata v 17. stoletje, vendar pa na simbolni ravni pomenita pravzaprav le konec dela procesa s koreninami v 16. stoletju.<sup>4</sup> Zaradi burnejšega dogajanja in boljše dokumentiranosti namenjam največ pozornosti prav vlogi in odnosu meščanov do cerkvenih ustanov v drugi polovici 16. stoletja. Vprašanja o nastanku, ustroju in delovanju samih ustanov postavljam le toliko, kolikor utegnejo odgovori pripomoči k boljšemu razumevanju razmerij med meščani na eni in Cerkvijo kot zadnjo varuhinjo cerkvenih beneficijev in bratovščin na drugi strani.

<sup>1</sup> SSKJ I, Ljubljana : SAZU, Inštitut za slovenski jezik, 1987, str. 118.

<sup>2</sup> Dolinar, Bratovščina. *ES I*, str. 358.

<sup>3</sup> Patronat pomeni skupek pravic in obveznosti, ki jih ima ustanovitelj (in njegovi nasledniki) pri "ustanovitvi" cerkvi, kapeli ali beneficiji. Najpomembnejša pravica je t.i. prezentacija (predlaganje) kandidatov na izpraznjena mesta. Več o patronatu in prezentaciji glej: Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 195 sl. Prim. Haberkern in Wallach, Patronat. *Hilfswörterbuch für Historiker 2*, str. 474.

<sup>4</sup> Reference k zadnjim štirim letnicam podajam spodaj v op. 149, 150, 161 in 163.



Janez Gregor Dolničar: Stara cerkev sv. Nikolaja. (ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut)

### Bratovščina in beneficij sv. Rešnjega Telesa pri Sv. Nikolaju

V virih najzgodneje dokumentirana cerkvena ustanova Ljubljancanov in hkrati ena najstarejših znanih bratovščin na območju današnje Slovenije<sup>5</sup> je krojaška bratovščina, izpričana v izvirni listini z datumom 12. november 1399.<sup>6</sup> Tega dne je vojvoda Viljem na prošnjo ljubljanskih krojačev odredil, naj odtlej v mestu noben tuj krojač ne opravlja obrti brez dovoljenja domačih krojaških mojstrov in če ni član bratovščine, ki jo "imajo v cerkvi pri sv. Nikolaju tukaj v Ljubljani na oltarju sv. Rešnjega Telesa".<sup>7</sup> Opravititi imamo torej s t.i. obrtniško ali cehovsko bratovščino,<sup>8</sup> ki se je na verskem področju posvečala češčenju sv. evharistije.<sup>9</sup> Obstoj beneficija s posebnim duhovnikom pri omenjenem oltarju je razviden iz listine z dne 21. julija 1440,<sup>10</sup> s katero je oskrbnik na Svibnem (in nekdanji vicedom na Kranjskem) Martin Črno-

<sup>5</sup> Vprašanje najstarejših bratovščin za današnje slovensko ozemlje pravzaprav še čaka na ustrezno obdelavo. Že bežen pregled gradiva za zgodovino Ljubljane odkrije, da je po letu 1351, ko je neposredno izpričana Marijina bratovščina v cerkvi Nemškega viteškega reda (*GZL X*, št. 26), v Ljubljani delovalo precej bratovščin.

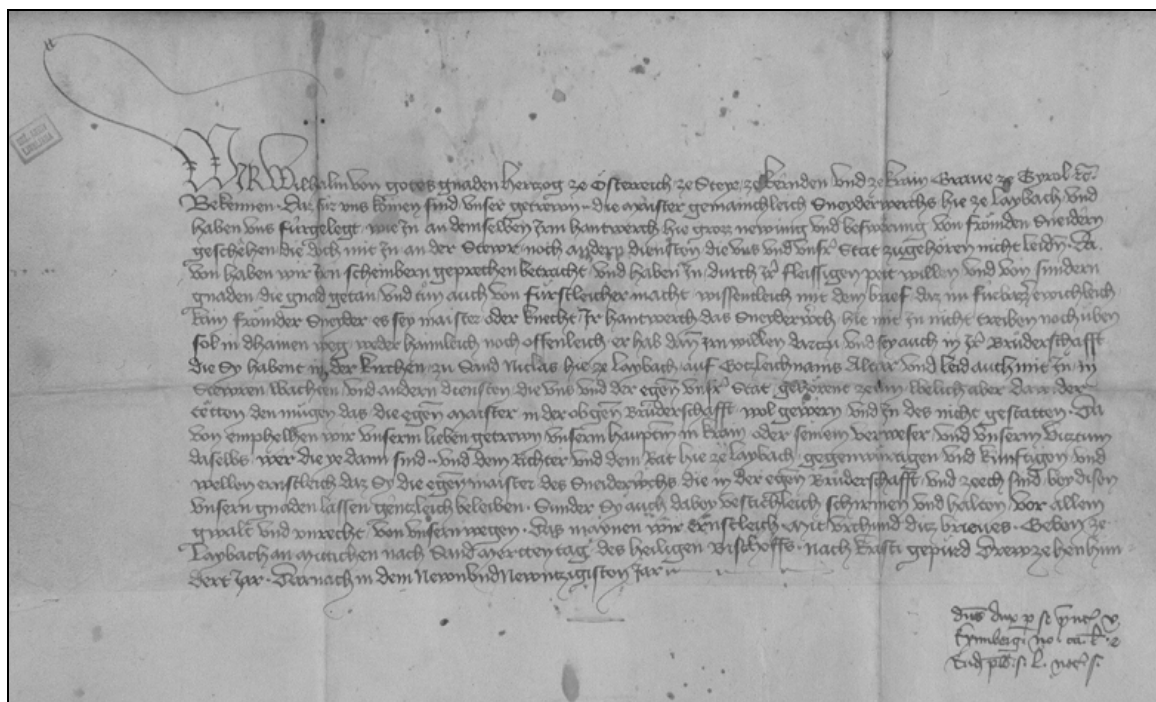
<sup>6</sup> AS 1063, 1399 XI 12. Ljubljana. Obj. Schumi, *Archiv für Heimatkunde II*, str. 60-61; *GZL IX*, št. 45. Prim. Otorpec, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*, str. 26.

<sup>7</sup> AS 1063, 1399 XI 12. Ljubljana. O legi oltarja Veider, *Stara ljubljanska stolnica*, str. 67.

<sup>8</sup> Haberkern in Wallach, Zunft. *Hilfswörterbuch für Historiker 2*, str. 675.

<sup>9</sup> Prim. Mlinarič, Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, str. 86-87.

<sup>10</sup> AS 1063 (HHStAW, Rep. II) 1440 VII 21. Obj. *GZL II*, št. 92. Prim. Fabjančič, *Ljubljanski sodniki in župani*, str. 147.



Najstarejša znana omemba ljubljanske krojaške bratovščine. (ARS, AS 1063, 1399 XI 12. Ljubljana)

maljski krojaški bratovščini namenil pet funtov denaričev letno, v zameno za to pa njenim ključarjem med drugim naročil, naj poskrbijo, da bodo štirje šolarji spremljali duhovnika vsakič, ko bo šel ta od cerkve sv. Nikolaja obhajaj v mesto oziroma mestno pomirje. Beneficiatu, ki se v listini navaja kot "duhovnik /kaplanije/ sv. Rešnjega Telesa" (briester der gotzleichnam), naj bi se ob teh priložnostih izplačal en dunajski denarič.<sup>11</sup>

Štiri leta pozneje je ob potrditvi privilegija iz leta 1399 kralj Friderik III. izdal podoben ukaz:<sup>12</sup> ključarjem ljubljanskega "krojaškega ceha sv. Rešnjega Telesa" (sneider gotsleichnams czech) naj se vsako leto na praznik sv. Mihaela iz vicedomskega urada izplača šest funtov dunajskih denaričev.<sup>13</sup> Za to vsoto naj ključarji priskrbijo štiri lanene koretlje, štiri ogrinjala (gugl) iz rjave volne, bandera iz svilnatega blaga ter dve stekleni laterni s svečami. Kadar koli se bo kak duhovnik župnijske cerkve (takrat sv. Petra zunaj mestnega obzidja) s hostijo odpravil v mesto ali predmestja Ljubljane k bolnim, morajo z njim na pot štirje revni šolarji, ki

naj si nadenejo koretelj in ogrinjalo, in od katerih naj dva pred sv. popotnico nosita bandero, dva pa svetilki s prižganimi svečami.<sup>14</sup> Ker se v Friderikovi ustanovni listini ustanova Martina Črnomaljskega kljub časovni bližini in pomembnim vsebinskim podobnostim ne omenja, je zelo verjetno, da tem kontekstu utegne biti zanimiv podatek, da je spomladi 1444 vicedomski urad na Kranjskem, iz katerega naj bi se vzdrževala Friderikova ustanova, vodil Martinov sorodnik Jurij Črnomaljski.<sup>15</sup>

Po ustanovitvi škofije se je skrb za obhajanje bolnih Ljubljančanov prenesla na ljubljanski kapitelj. V kapiteljskem statutu iz leta 1519 beremo, da morajo vikarji "vselej, kadar iz stolnice nesejo sv. Rešnje telo, sprejeti /v spremstvo/ štiri šolarje". Ti naj bodo napravljeni tako, kot je določil cesar Friderik III., in vsakemu od njih naj krojaška bratovščina izplača en črni denarič.<sup>16</sup> Bratovščina sama se je obhajilnih sprevodov udeleževala v primerih, ko so stolni vikarji obhajali kakega njenega člana.<sup>17</sup> Toda kot vse kaže, je to trajalo le do začetka šestdesetih let 16. stoletja, ko je bratovščina ugasnila v reformacijskem metežu. Ob njeni oživitvi leta 1592 je bilo namreč rečeno, da je "pred približno tridesetimi leti /.../ grdo zabučala trobenta krivoverstva"

<sup>11</sup> Glej prejšnjo opombo.

<sup>12</sup> Prim. Schumi, n.d., str. 61. F. Schumi navaja, da je bila Friderikova ustanova skupaj s privilegijem potrjena v letih 1447, 1500 in 1557. Glede na besedilo v naslednji opombi citirane listine je moral biti privilegij izstavljen posebej.

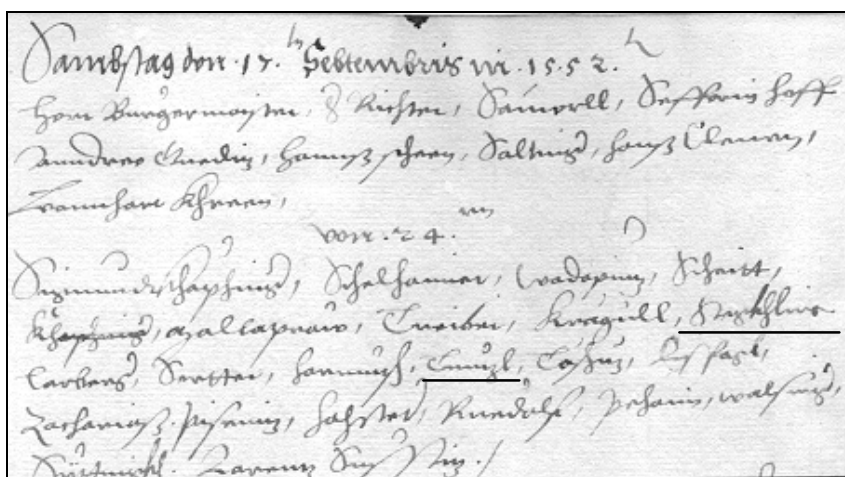
<sup>13</sup> AS 1063 (HHStAW, Rep. II), 1444 III 13. Gradec. Obj. GZL II, št. 94. Prim. Schumi, n.d., str. 61; Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, str. 101; Fabjančič, n.d., str. 149.

<sup>14</sup> Glej prejšnjo opombo.

<sup>15</sup> Prim. Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje) I-II*. Ljubljana: SAZU (Fontes rerum Slovenicarum XIII), 1991, str. 230, op. 117.

<sup>16</sup> NŠAL, KAL, Urbarji, št. 1, str. 288.

<sup>17</sup> Prim. op. 21.



*Ključarja bratovščine sv. Rešnjega Telesa (Luka) Steklina in (Janez) Tunzl, člana zunanjega sveta mesta Ljubljane leta 1552. (ZAL, LJU 488, Cod I/8, fol. 172v)*

ter kmalu "premnoge odtrgala iz naročja katoliške Cerkve in v imenu krivoverstva naredila, da je v tem ljubljanskem mestu /.../ nastopila neka trdost in nedelavna odrevenelost".<sup>18</sup> A obnovljena "congregatio sive fraternitas" ni bila več cehovska in jo moramo razlikovati od tiste "krojaške bratovščine", ki naj bi leta 1596 prispevala tri tovorne konje za obrambo meje z Osmanskim cesarstvom.<sup>19</sup> Zadnja – bratovščina le po imenu – naj bi obdržala vsaj del posesti in tako ostala (formalni) davčni zavezanec,<sup>20</sup> nabožne naloge nekdanje bratovščine, med temi spremljanje duhovnika s sv. popotnico hudo bolnim članom, pa je prevzela nova, na pobudo škofa Tavčarja in dveh članov ljubljanskega kapitlja ustanovljena "kongregacija ali bratovščina, služéča pre-svetemu zakramentu Telesa Kristusovega".<sup>21</sup>

<sup>18</sup> Prevod predloge (Thalnitsher, *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, str. 37-38) v Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chroenom). *Katoliški obzornik*, 5, 1901, str. 321-322. Prim. Oražem, Hrenov odnos do bratovščin. *Hrenov simpozij v Rimu*, str. 301.

<sup>19</sup> AS 2, š. 440, str. 1549.

<sup>20</sup> Sodeč po urbarjih mestnega špitala iz 1568 in 1596, kjer so (nekdanji?) dohodki krojaške bratovščine vodeni posebej, je bil magistrat tisti, ki je razpolagal z (nekdanjim) bratovščinskim premoženjem – NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 56v sl.; f. 64/21-3, fol. 33 sl. Prim. Blaznik, Zemljiška gospodstva v Ljubljani in njeni okolici. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*, str. 44. Prim. še Otorepec, n.d., str. 26, kjer je v isti sapi govor o posesti krojaškega ceha in krojaške bratovščine. Da premoženja ljubljanskih krojačev ne gre zamenjevati s premoženjem bratovščine, katere člani so mogli poleg krojačev biti tudi drugi, je razvidno že iz podatkov, ki jih navaja I. Vrhovec – Vrhovec, *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih*, str. 161.

<sup>21</sup> O dolžnostih članov bratovščine prim. poročilo škofa Hrena v Rim leta 1616 – Dolinar, *Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov od Tavčarja do Missie*. *BV*, 39, 1979, št. 2, str. 213. Prim. še pravila obnovljene bratovščine v NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 24/1, člen IX.

Eno pomembnejših mest v vsaki bratovščini je bilo mesto ključarja, odgovornega za upravljanje bratovščinskega premoženja. Za imetje stare ljubljanske bratovščine krojačev sta v 15. in 16. stoletju po zgledu večine cerkvenih ustanov skrbeli dva bratovščinska člana, po ohranjenih podatkih sodeč vedno iz vrst ljubljanskih meščanov. Leta 1440 sta službo ključarjev opravljala "Hanns hofsneyder vnd Jurse sneyder", oba meščana v Ljubljani (bayd burger ze Laybach),<sup>22</sup> leta 1552 Luka Steklina in Janez (Hans) Tunzl, člana zunanjega sveta mesta.<sup>23</sup> Poleg dejstva, da je bilo upravljanje pretežno nepremičnega bratovščinskega premoženja v rokah vidnejših polnopravnih meščanov, si je glede na obravnavano temo potrebno zastaviti še vprašanje, kakšna je bila vloga meščanov – članov bratovščine v zadevah beneficija. Pregledano arhivsko gradivo kaže, da je imelo pravico do imenovanja, točneje prezentacije beneficiata, mesto in ne bratovščina kot taka. Duhovnika, ki so ga meščani izbrali, da bi pri oltarju sv. Rešnjega Telesa v šenklaški cerkvi opravljal z listinami in dogovori določene bogoslužne in druge obveznosti, so mestne oblasti po vzpostavitvi ljubljanske škofije (*de facto* leta 1463) prezentirale škofu. Nadvojvoda Karel je 24. oktobra 1571 vicedomu na Kranjskem denimo naročil, naj potem, ko mu bo novo imenovani beneficiat Štefan Železnik (Sillesiekh, Sillessniekh) prinesel potrdilo o škofovi potrditvi, da sestavi dva inventarja s popisom beneficiatnega premoženja.<sup>24</sup> Izbira duhovnika je lahko temeljila na prošnji, vloženi pri mestnih oblasteh, o čemer priča notica v sodnem zapisniku mesta Ljubljane iz leta 1575. Zapis se v prostem prevodu glasi: "Gospod Hans Stamitz prosi za kaplanijo pri

<sup>22</sup> *GZL II*, št. 92.

<sup>23</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/8-1552, fol. 172v.

<sup>24</sup> AS I, š. 45, I/25, Lit. L, LXVII-13.

oltarju sv. Rešnjega Telesa v stolnici v Ljubljani, kar se mu dovoli.<sup>25</sup>

Imetje bratovščine ni bilo istovetno z imetjem beneficija, saj je šlo za dve sicer povezani, a hkrati samostojni ustanovi. Medtem ko je delovanje bratovščine v katoliškem smislu zamrlo v desetletjih največjega razmaha protestantske reformacije na Kranjskem in v Ljubljani, tj. med začetkom šestdesetih let in koncem 16. stoletja, pa so se pri stolničnem oltarju sv. Rešnjega Telesa očitno še vedno brale maše. Po besedah škofa Janeza Tavčarja (1580-1597), zapisanih ob vizitaciji leta 1583, je bila za razsvetljavo oltarja z Najsvetejšim dolžna poskrbeti bratovščina krojačev (*fraternitas sartorum*), premoženje, ki je pripadalo temu oltarju oziroma beneficiju, pa si je poleg nekaterih podložnikov "podvrigel" ljubljanski magistrat. Iz teh dohodkov je letnih osem renskih goldinarjev za opravljanje bogoslužja tedaj prejemal Matej Železnik, vikar v Vodica. <sup>26</sup> Protestantske mestne oblasti v Ljubljani so tako tudi v času, ko je bila pripadnost augsburški veroizpovedi v naših deželah največja, plačevale duhovnika, da je maševal (bolj ali manj) v skladu z ustanovnimi zahtevami beneficija. To posredno potrjuje zapis iz leta 1594, ko je magistrat stolnemu vikarju Mateju Nusserju prepustil kaplanijo sv. Rešnjega Telesa za toliko časa, dokler bo ostal v mestu in bo vestno opravljal bogoslužje.<sup>27</sup>

Druga polovica 16. stoletja pomeni torej prelomnico predvsem v zgodovini bratovščine sv. Rešnjega Telesa, manj ali skorajda ne pa v zgodovini istoimenskega beneficija. Čeprav so si ljubljanski meščani prisvojili premoženje tega beneficija, niso pustili, da bi prenehala nanj vezana duhovna opravila. Tako je bilo očitno tudi pri večini drugih stolničnih beneficij pod meščanskim patronatom;<sup>28</sup> deželni knez kot "nadlastnik" vsega cerkvenega imetja v deželi bi namreč meščanom utegnil odvzeti beneficijne dohodke.<sup>29</sup> V zvezi z ljubljansko bratovščino sv. Rešnjega Telesa ostaja tako odprto le še vprašanje, kako razložiti datiranje njene ustanovitve v leto 1461, ko pa je o tej bratovščini govor že šestdeset let prej (1399). Ali gre preprosto za napako, ki so jo naredili avtorji bratovščinske matrikule in jo pozneje zasledimo v vizitacijskih zapisnikih škofov Rabatta in Herbersteina<sup>30</sup> ter pri polihistorju Janezu Gregorju Dolni-

čarju,<sup>31</sup> ali pa je leta 1461 Friderik ustanovo razširil in s tem potrdil naklonjenost novi škofiji? Ker za drugega od obeh možnih odgovorov nimamo pisnih dokazov, se zdi prva razlaga dosti verjetnejša.

### Marijina bratovščina krznarjev in beneficij Matere Božje pri Sv. Nikolaju

Bratovščina ljubljanskih krznarjev, katerih ceh se ob podelitvi ustanovnega privilegija leta 1370 imenuje "ceh sv. Nikolaja" (*genandt sand Niclas zehe*),<sup>32</sup> se kot "bratovščina krznarjev pri sv. Nikolaju v Ljubljani" (*pruderschaft der kurschner zu sand Nicla ze Laibach*) prvič omenja leta 1436.<sup>33</sup> Navedba, da je imela krznarska bratovščina za opravljanje "religioznih služb" tedaj v šenklaški cerkvi na voljo Marijin oltar,<sup>34</sup> ne drži povsem, saj pravi listina, na katero se navedba sklicuje, le to, naj v primeru, da kaplani Marijinega oltarja (*vnser lieben frawn alttar*) ne bi redno opravljali obletnih maš za pokojnega Friderika Krella, dohodki te ustanove in odgovornost za izvajanje ustanovnih določb pripadejo krznarski bratovščini.<sup>35</sup> Z viri prve roke nepotrjena in bržkone napačna ostaja tudi trditev, da je bila leta 1401 v stolnici ustanovljena Marijina bratovščina.<sup>36</sup> Seznam, na katerega se pri tem opira Janez Veider, je iz okrog leta 1560, letnico 1401 pa je h "kaplaniji /sic/ Blažene Device" dodala roka škofa Otona Friderika Buchheima (1641-1664). Četudi bi bila letnica 1401 točna, ta ne označuje nastanka bratovščine, ampak kvečjemu prvo znano (mašno) ustanovo pri oltarju Matere Božje. Delovanje Marijine bratovščine je nekajkrat izpričano sredi 15. stoletja, na primer leta 1458, ko je podelil bratovščini in njenemu oltarju stodnevni odpustek kardinal Jurij škof Ostijski.<sup>37</sup> Da pa so jedro bratovščine dejansko sestavljali krznarji, dokazujejo oznake, kot sta denimo "vnser liebm frawn bruoderschafft der kursner zech zu Laibach in dem tuomb" (1466) in "vnser lieben frawn, der kursner pruederschafft im thuem zw Laybach" (1491).<sup>38</sup>

Premoženjska in številčna moč ljubljanskih krznarjev, značilna zlasti za drugo polovico 15. in prva desetletja 16. stoletja,<sup>39</sup> se je, kar zadeva cerkvene ustanove, odražala vsaj na dva načina. Najprej je

<sup>25</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/12, fol. 99v. Prim. ZAL, LJU 488, Cod, I/15, fol. 80.

<sup>26</sup> Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES* 3, str. 64.

<sup>27</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/15, fol. 80.

<sup>28</sup> Prim. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES* 3, str. 65.

<sup>29</sup> Prim. Žnidaršič Golec, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*, str. 27.

<sup>30</sup> NŠAL, ŠAL, Vizitacije, f. 2, št. 3, fol. 16 (30. april 1665). Za čas škofa Herbersteina NŠAL, ŠAL, Vizitacije, f. 3, št. 5, str. 38.

<sup>31</sup> Thalnitscher, n.d., str. 36-37. Za Dolničarjem še denimo Veider, n.d., str. 67; Fabjančič, n.d., str. 162; Oražem, n.d., str. 301.

<sup>32</sup> AS 1, š. 289, I/148, Lit. Z, V-1 (kolacionirani prepis iz 1674). Obj. *GZL* I, št. 75.

<sup>33</sup> AS 1063, 1436 IV 24. Obj. *GZL* VII, št. 75.

<sup>34</sup> Otorepec, n.d., str. 29.

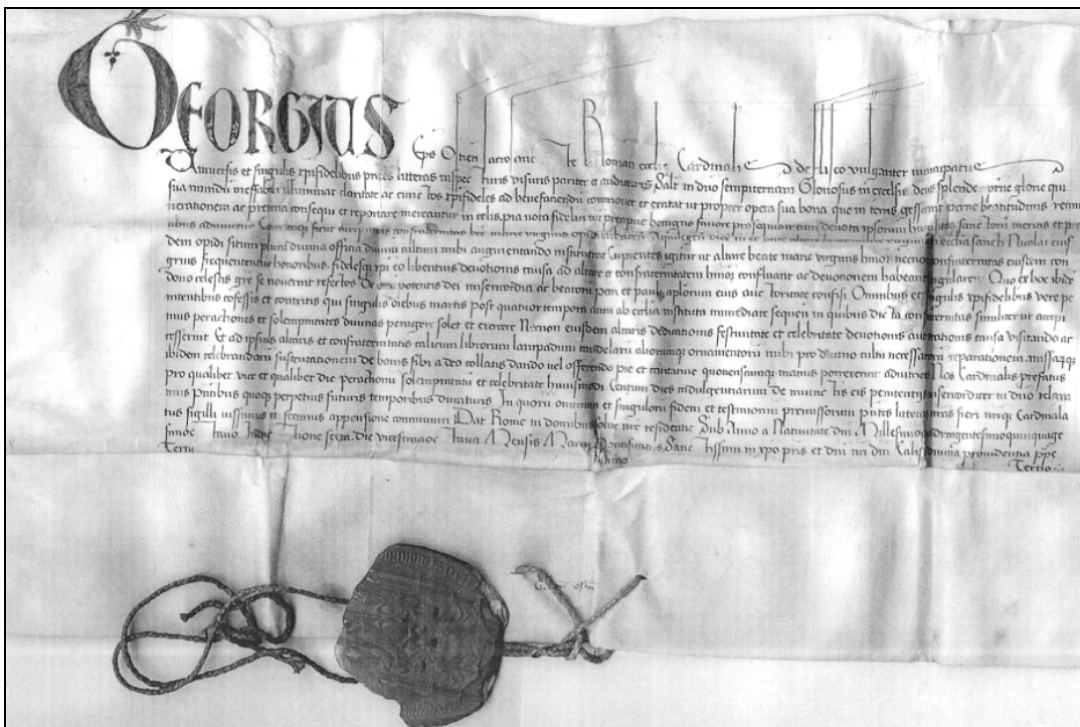
<sup>35</sup> Nav. po *GZL* VII, št. 75.

<sup>36</sup> Veider, n.d., str. 68; Fabjančič, n.d., str. 102.

<sup>37</sup> NŠAL, Zbirka listin, 1458 III 28. Rim. Prim. Veider, n.d., str. 69.

<sup>38</sup> AS 1063, 1466 VII 20.; obj. *GZL* VI, št. 23. Prepis listine 1491 III 7. iz 16. stoletja v NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 4/2. Obj. *GZL* VI, št. 68.

<sup>39</sup> Prim. Otorepec, n.d., str. 28-30.



*Podelitev odpustkov bratovščini Blažene Device Marije v Ljubljani. (NŠAL, Zbirka listin, 1458 III 28. Rim)*

treba omeniti število ključarjev krznarske oziroma Marijine bratovščine, ki presega običajno število dveh oseb. Leta 1491 se navajajo denimo trije ključarji,<sup>40</sup> leta 1466 in leta 1511 štirje,<sup>41</sup> med zadnjimi dva člana notranjega in dva člana zunanjega mestnega sveta.<sup>42</sup> Po drugi strani krznarji niso skrbeli le za oltar Matere Božje, ki je stal sredi cerkve sv. Nikolaja, tj. v ladji pred prezbiterijem,<sup>43</sup> marveč so dotirali ustanove tudi pri drugih oltarjih. Leta 1440 je ceh v imenu ljubljanskega meščana in krznarja Jakoba Kresniča (Kressnitsch) izdal listino o mašni ustanovi pri šenklavškem oltarju sv. Križa.<sup>44</sup> Leta 1466 sta ljubljanski meščan in krznar Ambrož Babina in njegova žena Neža podarila krznarski bratovščini del posesti za večno luč ter eno peto in dve brani maši letno pri oltarju sv. Trojice na stolnični empori.<sup>45</sup> V imenu pokojnega Matija Črnvrha, meščana, krznarja in trgovca, so cehovski mojstri Marijine bratovščine krznarjev 7. marca 1491 izdali reverz za nekaj maš na teden pri oltarju sv. Elizabete in večno luč pred tabernakljem.<sup>46</sup>

Kakor pri ljubljanskih krojačih je treba tudi v primeru ljubljanskih krznarjev razlikovati med bratovščino, ki je skrbela za oltar Matere Božje v cerkvi sv. Nikolaja, in beneficijem pri tem oltarju; tega je sprva podeljeval župnik pri Sv. Petru, po imenovanju prvega škofa Ziga Lamberga (1463-1488) pa vsakokratni ljubljanski škof.<sup>47</sup> Tako na seznamu cerkvenih ustanov, ki naj prispevajo določeno število tovornih konj za obrambo pred Turki – seznam je iz leta 1596 –, ni najti samo krznarske bratovščine, ampak tudi "kaplanijo Naše Gospe v stolnici" (vnser frauen im thuemb cap(laney)).<sup>48</sup> Bratovščine, imenovane po krznarjih in njeni zavetnici Mariji, prav tako ne gre zamenjevati z "bratovščino Naše Gospe Rožnega venca v špitalu" (vnser frawen bruederschaft des rosenkrantz im spitl), ki se kot bratovščina ljubljanskih mošnjarjev pojavlja v virih iz dvajsetih let 16. stoletja.<sup>49</sup> V dobi protestantske prevlade v mestu smemo tudi za versko dejavnost krznarske bratovščine sklepati, da je vsaj delno, če že ne povsem usahnila. K takemu sklepu nas lahko navede že pripomba škofa Tavčarja iz leta 1583, ki

<sup>40</sup> GZL VI, št. 68.

<sup>41</sup> GZL VI, št. 23 (1466); NŠAL, Zbirka listin, 1511 VIII 2.

<sup>42</sup> NŠAL, Zbirka listin, 1511 VIII 2. Prim. Otorepec, n.d., str. 30.

<sup>43</sup> Veider, n.d., str. 68. Prav tam tudi o opremi in raznih spremembah v zvezi z oltarjem.

<sup>44</sup> GZL III, št. 54. Prim. Veider, n.d., str. 71; Fabjančič, n.d., str. 147.

<sup>45</sup> GZL VI, št. 23.

<sup>46</sup> Kot zgoraj v op. 40. Prim. Veider, n.d., str. 77. O Matiju Črnvrhu, ljubljanskem sodniku leta 1479/1480, prim.

Otorepec, n.d., str. 29-30; Fabjančič, n.d., str. 157-159, 173.

<sup>47</sup> Prim. NŠAL, KAL, Spisi, f. 80/6 (okrog 1560); NŠAL, Zbirka listin, 1589 XII 6. Gornji Grad.

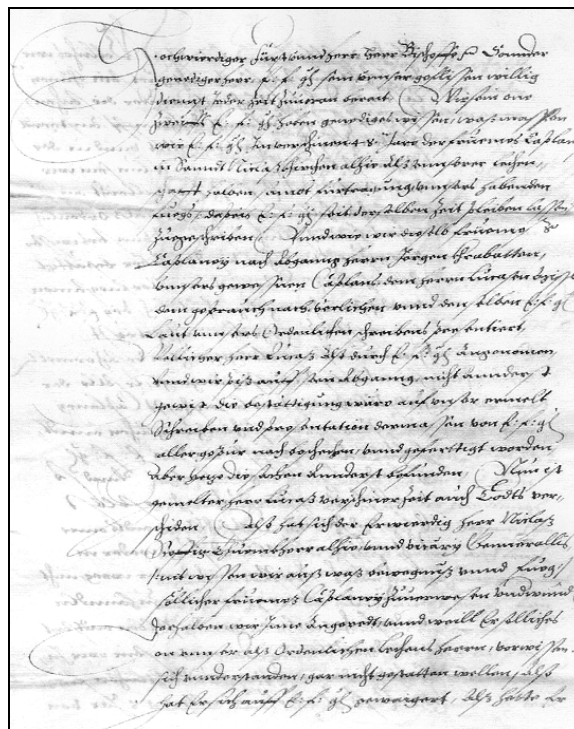
<sup>48</sup> AS 2, š. 440, str. 1548-1549.

<sup>49</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/1 -1521, fol. 16; -1525, fol. 104, 118; NŠAL, Zbirka listin, 1523 X 24. Prim. Otorepec, n.d., str. 33.

kaže na zanemarjanje Marijinega oltarja v šenkavski cerkvi, za katerega opremo in razsvetljavo je bila sicer odgovorna "fraternitas pellionum".<sup>50</sup> Da Marijina bratovščina krznarjev (in drugih članov) ni več živela življenja prave bratovščine, je toliko bolj verjetno, če upoštevamo, da je češčenju Marije kar se da vneto nasprotovala že prva generacija protestantsko naravnanih reformatorjev v Ljubljani.<sup>51</sup> Drugače kakor z bratovščino pa je bilo v drugi polovici 16. stoletja z beneficijem: beneficiati, prezentirani in potrjevani od škofa, so pri stolničnem oltarju Matere Božje še naprej opravljali bogoslužje.<sup>52</sup>

### Zornični beneficij sv. Trojice pri Sv. Nikolaju

T.i. beneficij zgodnje (zornične) maše v šenkavski cerkvi sta leta 1414 ustanovila ljubljanski meščan Eberhard von Landtrops in njegova žena Neža (Agnes). Čeprav je iz listine, izstavljene v Ljubljani 8. novembra 1414,<sup>53</sup> razvidno, da je pravica do podeljevanja beneficija nedvoumno pripadla župniku v Ljubljani Juriju Hagenreiterju (Hagenreuter, Haugenrewtter) in njegovim naslednikom,<sup>54</sup> se je sredi petdesetih let 16. stoletja vnel spor med mestom na eni in škofom Urbanom Textorjem (1543-1558) na drugi strani. Šlo je za vprašanje patronata, ki pa glede na to, da je z ustanovitvijo ljubljanske škofije župnik v Ljubljani oziroma pri Sv. Petru postal škof,<sup>55</sup> ne bi smelo biti sporno. Iz pisma z dne 20. septembra 1555,<sup>56</sup> v katerem so se mestne oblasti škofu Textorju pritožile, da si je kanonik in generalni vikar Nikolaj Škofič (Scoffitz) brez njihove privolitve drznil upravljati beneficij, je jasno videti, da so se tedaj meščani imeli za "rednega patrona" (ordenlichen lechens herrn) nad beneficijem. V skladu s tem so tudi po smrti Jurija Krabata (Khrabatt) leta 1548 ustanovo zgodnje maše podelili Luku Misslu.<sup>57</sup> Ob tem se seveda sprašujemo, kdaj so ljubljanske mestne oblasti začele izvajati patronatno pravico in kako se je to sploh moglo zgoditi. Odgovor ponujajo povzetki starejših listin, ki so jih meščani zbrali kot dokaz, da patronat nad beneficijem ne pripada škofu, ampak njim.



*Pritožba ljubljanskih mestnih oblasti škofu Textorju 20. septembra 1555 v zvezi z zasedbo beneficija zgodnje maše. (NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana – Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij Sv. Trojice)*

Najstarejšo listino, na katero so se v sporu zaradi zgodnjikovega beneficija sklicevali ljubljanci, je dal 10. decembra 1463 napisati prvi ljubljanski škof Žiga Lamberg.<sup>58</sup> V njej škof sodniku, svetu ter občini mesta Ljubljane predlaga, naj v primeru smrti tedaj hudo bolnega kaplana Nikolaja beneficij zgodnje maše prepustijo njegovemu kandidatu. Eno leto pozneje, 28. decembra 1464, se je za škofovega, zdaj tudi po imenu znanega kandidata Mohorja z Lanišča zavzel sam deželni knez.<sup>59</sup> Oba, škof Lamberg in Friderik, nagovarjata ljubljanske mestne oblasti kot imetnike patronata. Na ugovor škofa Textorja, češ da je nekdanjega beneficiata Matija Wallicha imenoval škof Ravbar (1488/1494-1536), so ljubljanci odgovorili, da pokojni škof tega ni storil, ker bi imel prezentacijsko pravico. Poleg tega so ob Wallichovih poskusih, da bi prodal ali zamenjal podložnike, pripadajoče kaplaniji, prizadeti podložniki prosili za posredovanje nje kot prezentatorje oziroma patrone (alss di lechens herrn). Wallich je beneficij pozneje prepustil Juriju Krabatu, vendar meščani pripominjajo, da so to dopustili, ker se je Krabatovo vedenje izkazalo za povsem primerno. Po Krabatovi smrti je bil na

<sup>50</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 21/2. Prim. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES* 3, str. 64.

<sup>51</sup> Prim. Veider, n.d., str. 69; Žnidaršič Golec, n.d., str. 145 sl.

<sup>52</sup> Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES* 3, str. 64.

<sup>53</sup> Ohranil se je kolacionirani prepis iz 16. stoletja – ZAL, LJU 333, 1414 XI 8. Ljubljana. Obj. *GZL* III, št. 28.

<sup>54</sup> ZAL, LJU 333, 1414 XI 8. Ljubljana. Prim. *GZL* III, št. 29.

<sup>55</sup> Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 44.

<sup>56</sup> Prepis v NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana–Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Trojice.

<sup>57</sup> Prav tam. Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 258, 265-266.

<sup>58</sup> Obj. Žnidaršič Golec, n.d., str. 348. (Vidimirani prepis listine iz okrog 1500 tudi v ZAL, LJU 333, št. 56.)

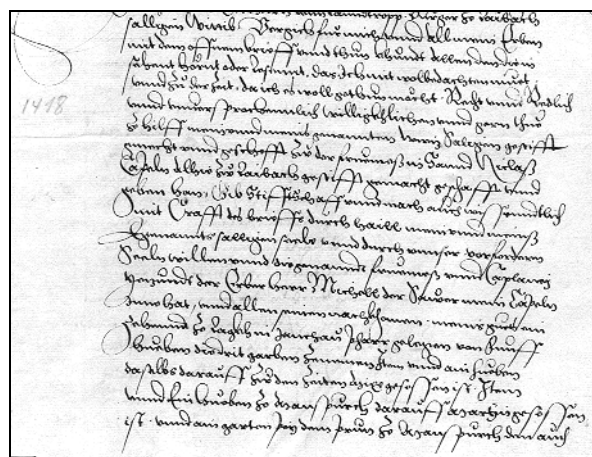
<sup>59</sup> Obj. prav tam, str. 349. (Vidimirani prepis listine iz okrog 1500 tudi v ZAL, LJU 333, št. 57.)

njihovo prezentacijo za beneficiata potrjen Luka Missl, čeprav je škof Textor sprva dvomil, da ta pravica v resnici pritiče njim. Do spora, ki ga ne znajo sporazumno rešiti, je prišlo, ker škof kljub njihovemu nasprotovanju vztraja pri imenovanju generalnega vikarja in kanonika Nikolaja Škofiča za beneficiata. Na podlagi pisnih argumentov tako ene kakor druge strani naj bi spor rešil kralj Ferdinand oziroma spodnjeavstrijska vlada.<sup>60</sup>

Poročilo škofa Textorja kralju Ferdinandu 20. avgusta 1557<sup>61</sup> prinaša nekoliko drugačen opis dogajanja v zvezi s kaplanijo, predvsem pa vsebuje razlago, s pomočjo katere je mogoče odgovoriti na vprašanje, ki smo si ga zastavili: zakaj se je prvi ljubljanski škof, na katerega bi morale preiti vse patronatne pravice šempetrskega župnika, v zadevi zgodnjika obrnil na meščane kot patrone. Textor pravi, da škof Lamberg na začetku škofovanja ni mogel vedeti, kateri patronati so do tedaj pripadali župniku pri Sv. Petru, saj je Lamberg kot župnik v Šmartinu pri Kranju sprva rezidiriral tam in ne v Ljubljani. Lamberg je verjel – kakor mu je bilo tudi rečeno –, da imajo pravico do prezentacije ljubljanski meščani. Ko pa se je ugotovilo, da ta pravica ne pripada Ljubljančanom, ampak šempetrskemu župniku, so škofje kot župniki pri Sv. Petru ves čas (auf die zeit) izvajali patronat.<sup>62</sup> Spor se je zavlekel v dobo škofov Petra Seebacha (1558/1560-1568)<sup>63</sup> in Konrada Glušiča (1571-1578); zadnji je še 12. januarja 1573 v pismu Ljubljančanom odklanjal konfirmacijo Mateja Železnika, ki so mu ga bile prezentirale mestne oblasti.<sup>64</sup> Argument meščanov, da so Železnika predlagali na podlagi (prezentacijske) pravice in "v skladu s staro navado",<sup>65</sup> je škof zavrnil s trditvijo, da je bil patronat "po spominu ljudi /.../ v stalni posesti njegovih predhodnikov".<sup>66</sup>

Pozornejše branje ohranjenih izvirnih, prepisanih ali zgolj omenjanih listin v zvezi z beneficijem pokaže, da so stvari potekale nekako takole. Bržkone v drugi polovici leta 1414 sta beneficij ustanovila zakonca von Landtrops in pravico do podeljevanja "ustanove zgodnje maše" prepuстила župnikom pri Sv. Petru.<sup>67</sup> Štiri leta pozneje, 1. oktobra 1418, je vdova Agnes von Landtrops ustanovi podelila še nekaj posesti, pri tem pa

sodniku in svetu mesta Ljubljane ter ljubljanski čevljarski bratovščini naročila, naj gledajo na to, da bo ustanova "živela in se izvajala ter nikdar ne propadla".<sup>68</sup> Decembra 1463 je nato prvi, pol leta prej potrjeni ljubljanski škof Žiga Lamberg meščanom priporočil svojega kandidata za beneficij, pri čemer se je skliceval le na pravico do "prve prošnje" (ersten bette).<sup>69</sup> Kakor je bilo poudarjeno zgoraj, je za škofom Ljubljančane kot patrone nagovoril tudi cesar Friderik III. v pismu s konca leta 1464.<sup>70</sup> Že Lambergov naslednik Kristof Ravbar pa te pravice meščanom očitno ni priznaval; 15. novembra 1528 je v Gornjem Gradu izstavil listino, s katero se nekdanji dekan ljubljanskega kapitlja Štefan Klocker odpoveduje kaplaniji v korist škofovega oskrbnika v Gornjem Gradu Matija Wallicha.<sup>71</sup>



Vidimirani prepis listine, ki jo je dala 1. oktobra 1418 zapisati Agnes von Landtrops.  
(ZAL, LJU 333, št. 55)

Navedbe sprtih strani o prezentaciji beneficiatov med letom 1528 in začetkom spora med meščani in škofom sredi 16. stoletja smo v grobem že predstavili. Da je iz spora kot zmagovalec tedaj izšel škof Textor, moremo sklepati na podlagi listine, datirane v Ljubljani 21. julija 1561. Tega dne je škof namesto pokojnega Nikolaja Škofiča – spomnimo se, da je spor nastal prav v zvezi z njegovim imenovanjem – beneficij podelil Juriju Steinmetzerju.<sup>72</sup> Vse kaže, da je Steinmetzer kaplanijo brez težav obdržal do svoje smrti konec leta 1572,<sup>73</sup> potem pa je leto pozneje, kot smo videli zgoraj, vnovič prišlo do trenj med Ljub-

<sup>60</sup> Prim. NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana-Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Trojice, Ferdinandovo pismo škofu Textorju z Dunaja 7. septembra 1556.

<sup>61</sup> Prav tam.

<sup>62</sup> Prav tam, škofovo pismo z dne 20. avgusta 1557.

<sup>63</sup> Prepisi dopisa z dne 22. julija 1561, treh iz leta 1562 in enega iz 1564 v NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Trojice.

<sup>64</sup> Prav tam.

<sup>65</sup> Prav tam, pismo škofu Glušiču z dne 9. januarja 1573.

<sup>66</sup> Prav tam, prepis škofovega pisma z dne 12. januarja 1573.

<sup>67</sup> Glej zgoraj op. 53.

<sup>68</sup> ZAL, LJU 333, št. 55 (vidimirani prepis iz okrog 1500).

Obj. GZL III, št. 38.

<sup>69</sup> Glej zgoraj op. 58.

<sup>70</sup> Kot zgoraj op. 59.

<sup>71</sup> NŠAL, Zbirka listin, 1528 XI 15. Gornji Grad.

<sup>72</sup> AS 1063, 1561 VII 21. Ljubljana.

<sup>73</sup> Žnidaršič Golec, n.d., str. 282.



ljančani in škofom. Kljub temu je patronat nad kaplanijo ostal pravica ljubljanskih škofov: v arhivskem gradivu do konca 16. stoletja vsaj ni zaslediti podatkov ali namigov o nasprotnem. Ob vizitaciji stolne cerkve leta 1583 je škof Tavčar zapisal, da za oltar sv. Trojice in bogoslužje pri njem skrbi kanonik in generalni vikar Sebastijan Zamujen.<sup>74</sup> Če bi bil patronat še vedno predmet spora, bi škof na to bržčas opozoril, kakor je v zvezi s stolničnima oltarjema sv. Rešnjega Telesa in sv. Lenarta denimo navedel, da se je bil beneficiatnih dohodkov polastil ljubljanski magistrat.<sup>75</sup>

O zgodnjikovem beneficiju, imenovanem tudi beneficij sv. Trojice,<sup>76</sup> lahko za konec zapišemo, da je bil v pristojnosti Ljubljancev samo nadzor nad izpolnjevanjem ustanovnih določil, ne pa prezentacija beneficiatov. Na določbo ustanoviteljev, da patronat pripada šempetrskim župnikom, se je ob vzpostavitvi ljubljanske škofije sicer hote ali ne hote pozabilo. Ljubljancev je vsekakor uspelo nekaj časa izvajati prezentacijsko pravico, pri čemer gre ta "prenos" razumeti v smislu omenjene razlage škofa Textorja. Zanimivo je tudi, da so dale ljubljanske mestne oblasti v drugi polovici 15. stoletja, po vsej verjetnosti v začetku dobe škofa Ravbarja (med letoma 1488 oziroma 1494 in 1500), izstaviti vidimus listine iz leta 1418,<sup>77</sup> torej tiste, ki jim prepušča nadzor nad porabo beneficiatnih dohodkov v ustanovne namene. Mesto verjetno ni hranilo listine, s katero je leta 1414 župnik pri Sv. Petru skupaj z odškodnino dobil pravico do prezentacije zgodnjikov (ali pač?), vendar tudi ni nič manj verjetno, da so meščani listino in njeno vsebino poznali, a jo zaradi lastne koristi zamolčali. Prav tako bi mogli zamolčati potrdilno listino nadvojvoda Ernesta z dne 9. januarja 1415, ki ga danes v izvorniku hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana in po kateri patronat šempetrskega (ljublanskega) župnika in njegovih naslednikov ni vprašljiv.<sup>78</sup>

Da je patronat nad beneficijem postal jabolko spora sredi 16. stoletja, slej ko prej ni naključje. Gre za čas, ko so se po nekajletnem zatišju, ki je sledil procesu proti reformatorjem v Ljubljani (1547), zaostriili odnosi med protestantsko in (rimsko) katoliško stranjo.<sup>79</sup> Kot odraz "ofenzive" (protestantskih) meščanov proti avtoriteti škofa Tex-

torja in generalnega vikarja Nikolaja Škofiča je ocenjevati tudi konflikt v zvezi s prezentacijo učiteljev pri Sv. Nikolaju. Spor je izbruhnil proti koncu petdesetih let, povod zanj pa je bilo škofovo imenovanje Škofičevega pozakonjenega sina Krištofa za šenklavškega učitelja.<sup>80</sup> Ker je bila stolnična kaplanija zgodnje maše po dohodkih "brezdvomno vodilna" med ljubljanskimi beneficiji,<sup>81</sup> je bilo zaplete v zvezi z njo bržčas pričakovati.

### Beneficij sv. Jurija pri Sv. Nikolaju

K pomembnejšim ustanovam v cerkvi sv. Nikolaja moremo šteti tudi beneficij pri oltarju sv. Jurija, ki ga je dal postaviti ljubljanski meščan Primož Biček (Witscheckh). Ta je 28. novembra 1435 pri navedenem oltarju ustanovil dnevno peto mašo in za čas po njegovi smrti v svoj, svoje žene ter prednikov in potomcev dušni blagor obletno mašo z vigilijami. Medtem ko je nadzor nad ustanovo zaupal mestnemu sodniku in svetu ter "bratom čevljarske bratovščine v Ljubljani",<sup>82</sup> je prezentacijsko pravico Biček prepustil (zgolj) mestnim oblastem. Ljubljanskim župnikom, tj. župnikom pri Sv. Petru, je pripadla pravica do konfirmacije.<sup>83</sup>

Patronat nad beneficijem je ostal v rokah ljubljanskih meščanov tudi po vzpostavitvi škofije, le da je od tedaj mesto svoje kandidate prezentiralo škofom,<sup>84</sup> ki so z inkorporacijo župnije Sv. Petra, kot rečeno, postali (pravi) šempetrski župniki. Škofje prezentacijske pravice Ljubljancev načelno niso postavljali pod vprašaj, pač pa so se v dobi škofa Textorja pojavile težave ob prezentaciji Jurija Jurmana. Ko je bil Jurman, sicer vikar v Šentjerneju, na jurjevo leta 1555 prezentiran za beneficiata, ga škof po besedah meščanov ni hotel potrditi (nicht bestättigen wellen).<sup>85</sup> Namesto tega naj bi generalnemu vikarju Nikolaju Škofiču ukazal, naj si ogleda Jurmanov reverz. Prepis le-tega so meščani Škofiču nato tudi poslali, vendar naj ga ta ne bi sprejel. Čeprav so meščani v pismu 18. oktobra 1555 škofu očitali, da je potrditev zavrnil zaradi reverza, ki jim ga je bil Jurman predložil,<sup>86</sup> se zdi, da reverz sam po sebi ni mogel biti pravi razlog za zavrnitev. Zadevo si zato oglejmo nekoliko pobliže.

<sup>74</sup> Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES* 3, str. 65.

<sup>75</sup> Prav tam, str. 64-65. Glede polastitve dohodkov beneficija sv. Lenarta prim. notico v urbarju meščanskega špitala iz leta 1568. NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 55.

<sup>76</sup> Ni povsem jasno, ali se je beneficij že v letih neposredno po ustanovitvi vezal na šenklavški oltar sv. Trojice. Povezava je nedvoumno izpričana šele v listini iz leta 1528. NŠAL, Zbirka listin, 1528 XI 15. Gornji Grad. Prim. J. Veider n.d., str. 70.

<sup>77</sup> Kot zgoraj op. 68. Prim. še op. 58 in 59.

<sup>78</sup> ZAL, LJU 333, 1415 I. 9. Dunajsko Novo mesto. Obj. *GZL* III, št. 29.

<sup>79</sup> Žnidaršič Golec, n.d., str. 144 sl.

<sup>80</sup> Žnidaršič, Šola pri stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani prvih sto let po ustanovitvi škofije. *Kronika*, 46, 1998, št. 3, str. 11 sl.

<sup>81</sup> Blaznik, n.d., str. 44.

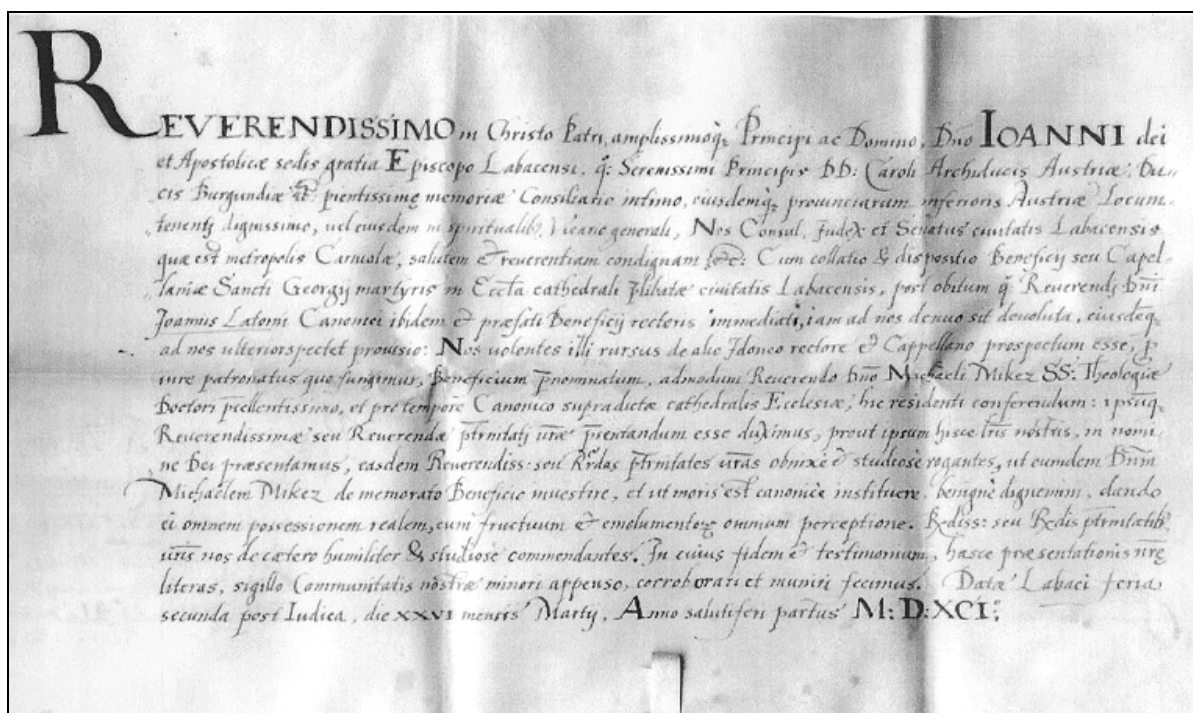
<sup>82</sup> O ljubljanskih čevljarijih v poznem srednjem veku Otorepec, n.d., str. 30-32.

<sup>83</sup> *GZL* III, št. 48; NŠAL, ŠAL, Razno, f. 4, št. 21, str. 252 (notica). Prim. Veider, n.d., str. 70-71.

<sup>84</sup> Prim. AS 1063, 1517 VIII 7. Gornji Grad; NŠAL, Zbirka listin, 1551 VIII 25. Ljubljana; NŠAL, Zbirka listin, 1591 III 26. Ljubljana.

<sup>85</sup> NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana-Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv. Jurija, pismo z dne 18. oktobra 1555.

<sup>86</sup> Prav tam.



Prezentacijska listina za stolnični beneficij sv. Jurija. (NŠAL, Zbirka listin, 1591 III 26. Ljubljana)

Že spomladi 1551 so Ljubljanci na kralja Ferdinanda naslovili prošnjo, da bi smeli z njegovim izrecnim dovoljenjem od nadaljnjih beneficiatov zahtevati, da del dohodkov namenijo popravilu beneficiatske hiše, ki je skoraj povsem propadla.<sup>87</sup> Meščani so dovoljenje dobili 15. maja 1551,<sup>88</sup> zato škofa bržčas ne bi moglo motiti, če je Jurman v reverzu obljubil tudi to, da bo vsako leto nekaj denarja porabil za gradbena dela pri hiši.<sup>89</sup> Prej kakor v reverzu je razlog Textorjeve odklonitve iskati v osebi Jurija Jurmana. Jurman, doma s Svibnega, je po vsej verjetnosti najprej služboval v domači župniji, nato pa odšel v Šentjerneji, ki ga je leta 1547 skrivaj zapustil Primož Trubar. Čisto mogoče je, da je bil Jurman eden tistih župnikov, za katere Trubar pravi, da so mu svetovali, naj se umakne iz Šentjerneja.<sup>90</sup> Sum, da je Jurman naklonjen protestantizmu, pa bi bil najbrž zadostni razlog, da ga škof vsaj sprva ne bi želel potrditi. A četudi bi pozneje prišlo do konfirmacije, Jurman ne bi prav dolgo opravljal beneficiatske službe. Na seznamu beneficijev v Ljubljani iz okrog leta 1560 se namreč kot beneficiat sv. Jurija že navaja Janez Tiffre,<sup>91</sup> sin ljubljanskega meščana Jurija Tif-

frerja.<sup>92</sup> Medtem ko o (morebitnih) težavah prezentatorjev z Janezom Tiffrejem lahko samo ugi- bamo,<sup>93</sup> pa nam ohranjeni viri iz sredine oziroma druge polovice sedemdesetih let 16. stoletja raz- krivajo, da so se problemi zaradi zanemarjanja be- neficiatske hiše vnovič pojavili v času Tiffrejevega naslednika Janeza Muhiča.

Janeza Muhiča (Muchitsch), dvornega kaplana nadvojvoda Karla, so ljubljanske mestne oblasti prezentirale 16. novembra 1568 na prošnjo samega deželnega kneza.<sup>94</sup> Toda novi beneficiat, ki je malo pozneje postal prošt v Rottenmannu (pri Admon- tu),<sup>95</sup> v Ljubljani očitno ni rezidirал. Mestni svet je na sejah 18. in 26. julija 1575<sup>96</sup> sklenil od Muhiča zahtevati pisno obljubo ali reverz, v katerem naj bi se Muhič zavezal, da bo poskrbel za popravilo propadajoče beneficiatske hiše. Iz zapisov omenje- nih sklepov hkrati izvemo, da je beneficij sv. Jurija tedaj upravljal Adam Bohorič, s katerim pa Ljub- ljanci niso bili prav nič zadovoljni. Motilo jih je, da ni preprečil zastavitve neke beneficiju podložne zemlje, ki bi jo smel podložnik zastaviti le z dovoljenjem beneficiata kot zemljiškega gospoda.<sup>97</sup> Zaradi Bohoričeve nemarnosti so se celo odločili Muhiču predlagati, naj namesto Bohoriča nastavi

<sup>87</sup> NŠAL, ŠAL-Ž, Ljubljana-Sv. Nikolaj, f. 165a, Beneficij sv.

Jurija, pismo s pripisanim datumom 12. maj 1551.

<sup>88</sup> Prav tam, pismo z dne 15. maja 1551.

<sup>89</sup> Glej zgoraj op. 84.

<sup>90</sup> Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, str. 88. Prim. Žni- daršič Golec, n.d., str. 252.

<sup>91</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 80/6.

<sup>92</sup> Žnidaršič Golec, n.d., str. 288.

<sup>93</sup> Prim. ZAL, LJU 488, Cod, I/9 -1568, fol. 78v.

<sup>94</sup> NŠAL, Zbirka listin, 1568 XI 16. Ljubljana.

<sup>95</sup> AS I, š. 37, I/19, Lit. L, XXIII-3/3.

<sup>96</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/12, fol. 137-137v, 140v.

<sup>97</sup> Prav tam, fol. 137-137v.

koga drugega.<sup>98</sup> Ali se je to v resnici zgodilo, ni znano.<sup>99</sup> Vemo le, da so mestne oblasti tri leta pozneje zavrnile prezentacijo Gašperja Freudenschussa, ker da je bil že sprejet sklep, da se beneficij ne bo podeljeval osebam, ki v Ljubljani ne bodo bivale in ga upravljale osebno.<sup>100</sup>

Toda Freudenschuss, v čigar korist se je bil beneficiju odpovedal Janez Muhič,<sup>101</sup> se ni pustil kar tako odgnati. Ko so meščani za beneficiata izbrali ljubljanskega kanonika Luka Sitticha in za njim kanonika Janeza Stamitz (Steinmetza), se je Freudenschuss obrnil na nadvojvoda Karla.<sup>102</sup> Svojo prošnjo za beneficij je podprl z obtožbo, da je bil Sittichu beneficij podeljen s simonijo (per contractus symoniacos) in da so ga meščani potem, ko je Sittich odšel na župnijo Mengeš, vnovič zavrnili, ker z njimi ni hotel skleniti "simonistične pogodbe". Sittichov naslednik Janez Stamitz naj bi za podelitev beneficija prav tako plačal, in to ne le mestnim oblastem, marveč tudi svojemu predhodniku. Oba, Sittich in Stamitz, naj bi ostala brez konfirmacije in bila zato nezakonita imetnika beneficija. Freudenschuss, ki je medtem dobil prošnjo v Ljubljani – ta pa naj bi prinašala le majhne dohodke –, je nadvojvodo na koncu prosil, da bi mu beneficij podelil z deželnoknežjo oblastjo. Kajti meščani, ki so s cerkveno ustanovo ravnali proti vsem kanonom, "niso patroni, ampak uničevalci cerkvenega imetja" (nit patroni sonder deustatores bonorum Ecclesiae).

Karla je Freudenschussova prošnja prepričala, zato je 3. februarja 1580 kranjskemu deželnemu vicedomu Nikolaju Bonomu naročil,<sup>103</sup> naj stolnemu prostu izroči beneficijsko premoženje (possess). Hkrati je ukazal, da mora vicedom Freudenschussu pomagati "zoper Ljubljance" in ne dopustiti, da bi mu kdo povzročal težave. O tem, kako so se na nadvojvodovo odločitev odzvale ljubljanske mestne oblasti, na osnovi evidentiranih virov ni bilo mogoče ugotoviti. Pomenljivo pa je,

da se februarja 1583 kot beneficiat pri oltarju sv. Jurija navaja kanonik Janez Stamitz (Stammez),<sup>104</sup> torej drugi od dveh, za katera je Freudenschuss trdil, da si beneficija nista pridobila na zakonit način. Ker Freudenschussovo pravno življenje ni bilo ravno zgledno – to je med drugim razvidno iz ohranjenih spisov v zvezi z detomorom v Radovljici leta 1583<sup>105</sup> –, smemo domnevati, da se je v primeru beneficija sv. Jurija izkazalo, da ta zakonito pripada prav Janezu Stamitzu. Stamitz je beneficij obdržal do svoje smrti v začetku devetdesetih let, ob prezentaciji njegovega naslednika, kanonika Mihaela Mikca (Mikez),<sup>106</sup> pa o tovrstnih zapletih ni več sledov.

### Kaplanija v špitalski cerkvi sv. Elizabete

Če pustimo ob strani vprašanje o začetkih ljubljanskega mestnega špitala in cerkve,<sup>107</sup> potem moramo začeti z letom 1446, v katero sega prva za zdaj znana omemba špitalskega kaplana. Pravzaprav se v listini z dne 29. julija 1446 pojavljata imeni dveh kaplanov, dotedanjšega – Jurija in prihodnjega – Pavla Reterja, ki ga ljubljanski mestni sodnik in svet tedaj prezentirata oglejskemu patriarhu Lovrencu Lichtenbergu.<sup>108</sup> Po Vrhovcu naj bi sicer dve leti prej kralj Friderik III. prepustil določeno vsoto iz vicedomskega urada špitalu in špitalskemu kaplanu,<sup>109</sup> vendar gre glede na ujemanje z višino dotacije, ki jo je Friderik III. prav tako leta 1444 dodelil krojaškemu cehu v Ljubljani,<sup>110</sup> zagotovo za pomoto. V prid temu ne govori le neustrezna navedba vira.<sup>111</sup> Če bi imel Vrhovec prav, bi bila za obhajanje bolnih ljubljancev zadolžena dva duhovnika: špitalski kaplan<sup>112</sup> in v primeru krojaškega ceha duhovnik župnijske cerkve sv. Petra – torej duhovnika dveh različnih ustanov, kar pa se ne zdi verjetno. Poleg tega je Friderikova dotacija krojačem dokazljiva z virom prve roke, medtem ko je na podlagi zapisov

<sup>98</sup> Prav tam, fol. 140v. Prim. Thalnitscher, n.d., str. 55; Veider, n.d., str. 71; Svetina, Protestantizem v Ljubljani. *Drugi Trubarjev zbornik*, str. 166. Bohorič je bil tačas rektor stanovske latinske šole, zaposlen s pisanjem oziroma revidiranjem prvega šolskega reda – Kidrič, Bohorič Adam. *SBL I*, str. 49.

<sup>99</sup> Podatka, da je Bohorič upravljal beneficij sv. Jurija, v SBL sicer ni najti – Kidrič, n.d., str. 49-52 (prav tako ne v Toporišič, Jože: Bohorič, Adam. *ES I*, Ljubljana: Mladinska knjiga 1987, str. 303).

<sup>100</sup> AS 1, š. 37, I/19, Lit L, XXIII-3/4 (pismo z dne 1. avgusta 1578). Prim. Smole, *Vicedomski urad za Kranjsko*, str. 186.

<sup>101</sup> AS 1, š. 37, I/19, Lit. L, XXIII-3/1. Prim. Smole, n.d., str. 185.

<sup>102</sup> Ohranil se je prepis Freudenschussovega pisma brez datuma v AS 1, š. 37, Lit. L, XXIII, 3-3. Prim. Smole, n.d., str. 185.

<sup>103</sup> AS 1, š. 37, I/19, Lit. L, XXIII-3/1. Prim. Smole, n.d., str. 185.

<sup>104</sup> Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3*, str. 66.

<sup>105</sup> Smole, n.d., str. 33-35.

<sup>106</sup> NŠAL, Zbirka listin, 1591 III 26. Ljubljana.

<sup>107</sup> O začetkih špitala (in cerkve) prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 4-6; Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 22 sl.; Stare, Pokopališče pri Sv. Elizabeti v špitalski ulici v Ljubljani. *Kronika*, 39, 1991, št. 3, str. 17; Matič, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 39-40.

<sup>108</sup> AS 1063, 1446 VII 29. Ljubljana. Obj. *GZL VII*, št. 80. Prim. Gruden, n.d., str. 18.

<sup>109</sup> Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 29.

<sup>110</sup> Glej zgoraj op. 13.

<sup>111</sup> Vrhovec se sklicuje na Valvasorjevo Slavo – dobesedno Valvasor XI. 710. -, toda na navedenem mestu takega podatka ni najti (kakor tudi ne na dveh drugih straneh, kjer Valvasor piše o špitalu in špitalski cerkvi – Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, str. 688 in 692).

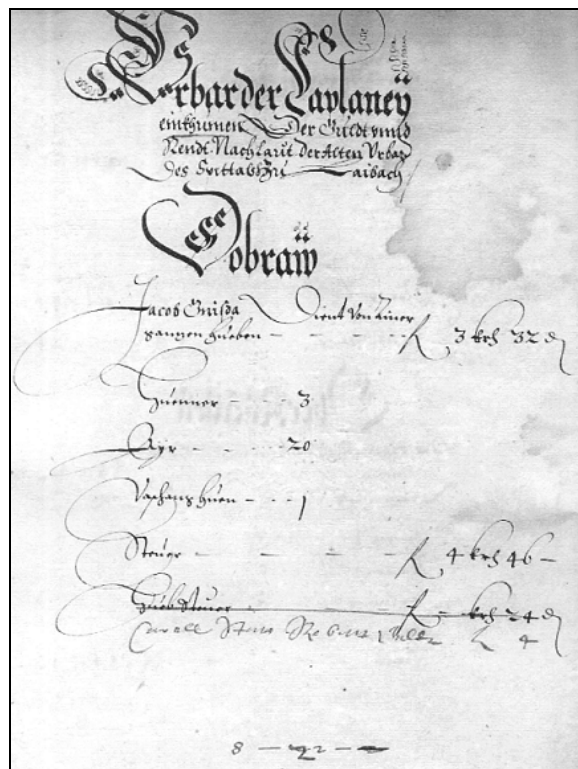
<sup>112</sup> Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 29.

v špitalskih urbarjih iz 1568 in 1596 možno sklepati (zgolj) na poznejši prenos dotacije.<sup>113</sup> Najstarejšo znano omembo špitalskega kaplana tako še vedno postavljamo v leto 1446.<sup>114</sup>

Pravica ljubljanskih meščanov do prezentacije špitalskega kaplana, v arhivskem gradivu prvič izkazana omenjenega leta, se je, bolj ali manj gladko, izvajala tudi v prvih desetletjih po vzpostavitvi škofijskega sedeža v Ljubljani.<sup>115</sup> Koliko so na izbiro kandidatov vplivali meščani sami in koliko škofje kot novi konfirmatorji, iz ohranjenih virov ni razvidno. Kljub temu lahko rečemo, da so do udrditve protestantizma v šestdesetih letih 16. stoletja med kaplani prevladovale osebe, ki so bodisi izšle iz vrst ljubljanskega meščanstva bodisi so v Ljubljani bivale in bile mestnim oblastem znane (Pavel Ret(t)er, Jurij Gans, Jurij Maninger, Andrej Slavonič, Andrej Steinmetzer).<sup>116</sup> Med navedenimi nedvomno izstopa Jurij Maninger, imenovan za beneficiata 26. marca 1479.<sup>117</sup> Jurij, ki je leta 1476 na artistski fakulteti dunajske univerze dosegel bakalavreat in leta 1479 licenciat, je do leta 1481 tam tudi predaval. Leta 1491 je prevzel škofijo v Pičnu in jo imel do svoje smrti v letu 1501.<sup>118</sup> Že samo ti podatki povedo, da Maninger (zlasti duhovnih zadev) špitalske kaplanije ni mogel upravljati osebno in da mu je ta služila predvsem kot dodatni vir dohodkov. Tako je moralo biti tudi pri kakem od poznejših kaplanov, saj je špitalski mojster Mihael Tischler ob koncu tridesetih let ali v začetku leta 1540 na kraljico Ano naslovil prošnjo za dovoljenje, da bi se kaplanija namesto stalnim kaplanom podeljevala osebam, ki bi od ljubljanskega magistrata prejemale letno plačo.<sup>119</sup> Za ta korak naj bi se meščani odločili potem, ko jim je kaplanijo prostovoljno prepustil "zadnji stalni kaplan" (der lest gewesen ewig caplan), ki dolžnega bogoslužja očitno ni prav dobro opravljal. Poleg tega naj bi v špitalu rastlo število ubogih in bolnih ljudi, pa tudi najdenčkov (auch mit vill findl khindern meert).<sup>120</sup>

Kraljica je na Tischlerjevo prošnjo odgovorila pritrdilno in o tem 15. marca 1540 obvestila škofa

Franca Kacijanarja (1536-1543).<sup>121</sup> Priporočila mu je, naj tudi on privoli v to "krščansko podjetje" (cristlichen werckh), saj se bo na ta način bogoslužje v špitalu opravljal vestneje ter bodo ubožci dobivali tolažbo in ostajali bogaboječi (bey der forcht Gottes erhalten werden). Škof je 15. maja 1540 mestnim oblastem sporočil,<sup>122</sup> da jim dovoljuje prevzem špitalskega premoženja, a pod pogojem, da bo porabljeno za špitalske ubožce. Prav tako smejo kaplani v prihodnje prejemati plačo od špitalskih mojstrov, vendar pa morajo župan, sodnik in svet mesta, kadar pride do zamenjave kaplana, novega kandidata prezentirati njemu ali njegovim naslednikom oziroma se namesto konfirmacije o kandidatu pogoditi s škofovim tajnikom.<sup>123</sup> Po letu 1540 se tako špitalska kaplanija ni več podeljevala kot beneficij, ampak je z njenimi dohodki v celoti razpolagalo mesto oziroma špitalski mojster s pomočnikom.<sup>124</sup> Kaplani so dobivali pla-



Urbar špitalske kaplanije – del špitalskega urbarja po letu 1540. (NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, urbar iz leta 1568, fol. 48v)

<sup>113</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 17v (1568); prav tam, f. 64/21-3, fol. 33 (1596). Prim. Vrhovec, Meščanski špital. LMS, str. 23, op. 1.

<sup>114</sup> Prim. Kos, n.d., str. 23.

<sup>115</sup> Težave v zvezi s prezentacijo je denimo zaslutiti iz listine ob imenovanju Jurija Maningerja leta 1479 – AS 1063, 1479 III 26. Ljubljana. Obj. GZL IX, št. 86.

<sup>116</sup> Žnidaršič Golec, n.d., str. 136, 167, 172-173, 245, 262, 278.

<sup>117</sup> AS 1063, 1479 III 26. Ljubljana. Obj. GZL IX, št. 86. Prim. Vrhovec, Meščanski špital. LMS, str. 32; Stare, n.d., str. 18.

<sup>118</sup> Žnidaršič Golec, n.d., str. 262-263.

<sup>119</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 2/2 (zaradi poškodb na nekaterih mestih težko berljiv prepis brez datuma). Očitno je zaradi Ferdinandove odsotnosti nekatere posle opravljala njegova žena Ana.

<sup>120</sup> Prav tam.

<sup>121</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 2/3. Prim. Valvasor, n.d., str. 693.

<sup>122</sup> Prav tam, f. 2/4.

<sup>123</sup> Prav tam.

<sup>124</sup> Funkciji višjega špitalskega mojstra in njegovega pomočnika sta bili voljeni, zasedali pa so ju praviloma člani notranjega oziroma zunanjega mestnega sveta. Prim. ZAL, LJU 488, Cod I/1 -1525, fol. 118; I/4, fol. 12v; I/11, fol. 64; I/12, fol. 112; I/13, fol. 105. Vrhovec, Meščanski špital. LMS, str. 25-28. Prim. Matić, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 40.

čo, njihove duhovne naloge pa so ostajale načelno enake: oskrbovancem špitala (in zunanjim obiskovalcem) so morali maševati in pridigati, jih spovedovati in jim deliti obhajilo.<sup>125</sup> Prvi špitalski kaplan, ki ni več "stalni", ampak "odstavljeni" ter ga lahko imenujemo z imenom (in priimkom), je Andrej Waldhauser, 7. oktobra 1547 izpričani "kaplan sv. Jurija in v špitalu".<sup>126</sup>

Prav leto 1547 je prineslo prvi odkriti obračun s privrženci protestantizma v Ljubljani in to se je odrazilo tudi v dogajanju, povezanim s špitalom. Iz tega leta sta se ohranila le dva drobna podatka, ki pa sta dovolj zgovorna. Ljubljanski mestni svet je 7. marca 1547 sklenil prositi generalnega vikarja Lenarta Mertlica, naj v špitalu dovoli nekaj slovenskih pridig; nato naj bi obvestili vicedoma, da so bile pridige v slovenščini ukinjene (das man die windisch predig abgestellt hatt).<sup>127</sup> Sklepa si seveda ni mogoče razlagati kot posledico dejstva, da so cerkvene oblasti pridiganje v slovenskem jeziku prepovedale, pač pa je šlo skoraj zagotovo za to, da po Trubarjevem odhodu na šentjernejsko župnijo v Ljubljani ni bilo nikogar, ki bi Trubarja po njihovem mnenju ustrezno nasledil. Od leta 1533 naprej sta bila za slovenske pridige pri Sv. Nikolaju resda zadolžena dva od štirih stolnih vikarjev, toda očitno so tako pridige v slovenščini kakor pridige v nemščini pridobile na pomenu nekoliko pozneje, potem ko sta jih prevzela Trubar in Pavel Wiener.<sup>128</sup> Jeseni leta 1547 se je Trubar, nekoč "windischer Prediger zu Labach",<sup>129</sup> ravno zaradi odsotnosti izognil procesu proti reformatorjem, medtem ko je bilo pridiganje drugih, protestantskim Ljubljančanom "povoljnih" duhovnikov s procesom vsaj začasno onemogočeno.<sup>130</sup> V takšnih razmerah so se mestne oblasti 7. oktobra 1547 odločile, da bodo špitalskega kaplana Waldhauserja poprosile, da bi "tu še nekaj časa ostal in opravljal pridigarstvo službo" (ob er noch etlich zeit hie plib vnd das predig ambt furdert).<sup>131</sup> Ali se je nameraval Waldhauser kaplaniji v špitalu odpovedati zaradi bolezni – umrl je čez nekaj let, pred 12. majem 1551 – ali pa zato, ker je bil idejno (vse) bližje (rimsko) katoliški strani – 26. avgusta 1550 se je ob imenovanju za ljubljanskega kanonika kaplaniji dejansko odpovedal –,<sup>132</sup> lahko pravzaprav le ugibamo. Vsekakor Andreja Waldhauserja ne gre istovetiti z mlajšim soimenjakom, ki se 13.

maja 1575, torej v času, ko sta bila špital in špitalska cerkev povsem v rokah protestantskega magistrata, omenja kot "nekdanji župnik na Vačah in kaplan meščanskega špitala".<sup>133</sup>

Eno zanimivejših vprašanj v starejši zgodovini ljubljanskega špitala je prav gotovo vprašanje, kdaj in kako so se "protestantje /.../ polastili špitalske cerkve popolnoma".<sup>134</sup> Valvasor in za njim Vrhovec navajata v tej zvezi leto 1564 oziroma kugo, ki je konec tistega leta razsajala v Ljubljani.<sup>135</sup> V splošni zmedi naj bi luteranom cerkev prepustil "magistrat, ki je bil do tedaj že ves luterski", k temu pa naj bi "menda največ pripomogel" takratni špitalski kaplan Andrej Latomus (nem. Steinmetzer).<sup>136</sup> Toda ko skušamo to datacijo in razlago okoliščin preveriti v arhivskem gradivu, se kmalu izkaže, da so dejstva drugačna. Že 20. decembra 1562 je moral namreč Trubar na zaslisanju pred škofom Seebachom najprej pojasniti, zakaj se je vrnil v deželo in si drznil v meščanskem špitalu v Ljubljani (burger spitall)<sup>137</sup> brez škofove vednosti pridigati ter podeljevati zakramente.<sup>138</sup> Če si nato ogledamo vsaj v grobih obrisih znano življenjsko pot Andreja Latomusa (Steinmetzerja), ugotovimo, da njega pač ne moremo imeti za "tedanjega špitalskega kaplana", saj je umrl pred 18. junijem 1563.<sup>139</sup> Tudi če se je leta 1550, ko je dobil kaplanijo, v resnici nagibal k protestantizmu, mlajši podatki iz njegovega življenja pričajo, da je v zadnjih letih vneto deloval na (rimsko) katoliški strani. To potrjujejo besede, s katerimi Trubar opozarja na obžjo kazen, ki da je Latomusa doletela zaradi odpadništva.<sup>140</sup> Prehoda špitalske cerkve v roke protestantov torej ne moremo datirati v leto 1564, od suma soodgovornosti pa je mogoče brez večjih pridržkov "odvezati" tudi Andreja Latomusa. Ker se je Trubar – po krajšem bivanju leta 1561 – naslednje leto naselil v Ljubljani, lahko sklenemo, da je do "poluteranjenja" špitalske cerkve prišlo najpozneje leta 1562. V prid temu govori tudi navedek na seznamu ljubljanskih beneficijev iz okrog leta 1560, namreč da se pri špitalski kaplaniji "bogoslужje sploh ne opravlja" in da je njeno "premoženje prilaščeno (eingetozogen)".<sup>141</sup> Okoliščine prevzema še najbolj pojasni Trubar sam, ko pravi, da so mu špital za

<sup>133</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/12, fol. 92v.

<sup>134</sup> Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 34.

<sup>135</sup> Valvasor, n.d., str. 692; Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 34. Prim. Stare, n.d., str. 18; Matic, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 41.

<sup>136</sup> Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 34.

<sup>137</sup> Pridevek "meščanski" je ta špital ločeval od tedaj v Ljubljani že obstoječega dvornega špitala. O začetkih zadnjega prim. Smole, n.d., str. 53-54, 230 sl.

<sup>138</sup> NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 16/18. Prim. Rajhman, Trubar (Truber), Primož. *SBL* 13, str. 209.

<sup>139</sup> Žnidaršič Golec, n.d., str. 136-137.

<sup>140</sup> Prav tam, str. 136.

<sup>141</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 80/6.

<sup>125</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 2/2. Prim. Matic, Utrinki iz starejše zgodovine..., str. 40-41.

<sup>126</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/6 -1547, fol. 51.

<sup>127</sup> Prav tam, fol. 47. Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, str. 34.

<sup>128</sup> Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 66, 144-145, posebej op. 610.

<sup>129</sup> Prav tam, str. 289.

<sup>130</sup> O procesu in posledicah prav tam, str. 144 sl.

<sup>131</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/6 -1547, fol. 51.

<sup>132</sup> Prim. Žnidaršič Golec, n.d., str. 293.

pridiganje določili deželani in meščani, ki so ga hkrati zadolžili za delitev zakramentov.<sup>142</sup>



J. E. Nilson po J. L. Wiserju: Špitalski most z meščanskim špitalom in cerkvijo, izrez iz vedute na cehovskem spričevalu, 1762, koloriran bakrorez (Narodni muzej Slovenije, fotograf Tomaž Lauko)

Vsaj od leta 1562 tako v špitalu ni bilo več (rimsko) katoliškega bogoslužja in pastorage. Ne le Trubar, tudi njegovi duhovni pomočniki in nasledniki so tu pridigali, krščevali in pokopavali v skladu z "evangeljskim naukom", pri čemer so jih gmotno podpirali deželni stanovi.<sup>143</sup> Kljub pomembni vlogi plemstva, ki se med drugim kaže v tem, da so v špitalski cerkvi pokopavali zlasti imenitnejše plemiče,<sup>144</sup> je bila vrnitev špitala v katoliške roke povezana predvsem z rekatolizacijo mestnega sveta. Ta se je začela že z ukazi nadvojvoda Karla, naj najvišje položaje v mestni upravi zasedejo osebe katoliške vere. Dne 18.

septembra 1586 je denimo notranjeavstrijska dvorna komora, sklicujoč se na Karlov ukaz, Ljubljancem naročila, naj za mestnega sodnika postavijo katoličana.<sup>145</sup> V naslednjih letih je izšlo še več tovrstnih odredb, ki pa so zadevale vse širši krog ljudi.<sup>146</sup> O enem takih ukazov, izdanem v Gradcu 19. novembra 1594, najdemo notico v sodnih zapisnikih mestnega sveta.<sup>147</sup> Ta sicer kratki zapis pove, da naj bi v odgovor na deželnoknežji ukaz v zvezi z izvolitvijo katoličanov za mestne svetnike ter "špitalske mojstre, mestne blagajnike, cerkvene ključarje in druge mestne uradnike" katoliški svetniki odšli k vicedomu in mu sami pojasnili, da med njimi tačas ni enako primernih oseb ter da med pripadniki obeh veroizpovedi tudi ni nobenih razprtij.<sup>148</sup> Proces (formalnega) pokatoličanja ljubljanskega magistrata je dosegel vrhunec, ko so mestni očetje na seji 19. marca 1599 sprejeli sklep, da ne sme zaprositi za meščanstvo nihče, kdor ni katoliške vere.<sup>149</sup> Že nekaj mesecev prej, novembra 1598, so Ljubljano zapustili pridigarji in učitelji augsburške veroizpovedi, med njimi seveda tudi tisti, ki so delovali v špitalski cerkvi.<sup>150</sup>

Sodeč po zapisu v dnevniku škofa Tomaža Hrena (1597/99-1630) je špitalska cerkev prešla v katoliške roke na vse svete, 1. novembra 1598. Izvoljeni, a tedaj še nepotrjeni škof naj bi tega dne cerkev "zasedel" ter v njej "razbil krstilnik, raztrgal oskrunjene oltarne prte, zopet očistil blagoslovljeno vodo in opravil slovesno mašo s pridigo" ter nekaj drugih obredov. Po škofovih besedah je bila ob tej priložnosti navzoča "velika množica ljudi obeh spolov".<sup>151</sup>

Drugačna letnica stoji v Hrenovem protokolu: špitalsko cerkev naj bi zasedel 1. novembra 1600,<sup>152</sup> torej dve leti pozneje kot je zapisano v škofovem dnevniku. Če si v zvezi s tem vprašanjem oglemo ustrezni mesti pri Dimitzu in Vrhovcu, vi-

<sup>145</sup> Dimitz, Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *MHVK*, 22, 1867, str. 66, št. 73.

<sup>146</sup> Prim. prav tam, str. 80, št. 99; 81, št. 104 sl.; Gestrin, Ljubljana v 16. in 17. stoletju. *Zgodovina Ljubljane*, str. 113.

<sup>147</sup> ZAL, LJU 488, Cod, I/15, fol. 180.

<sup>148</sup> Prav tam.

<sup>149</sup> Svetina, Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*, str. 166. Prim. ZAL, LJU 346, V. Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani 2, str. 370.

<sup>150</sup> Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Dritter Theil*, str. 285-289; Gestrin, n.d., str. 114.

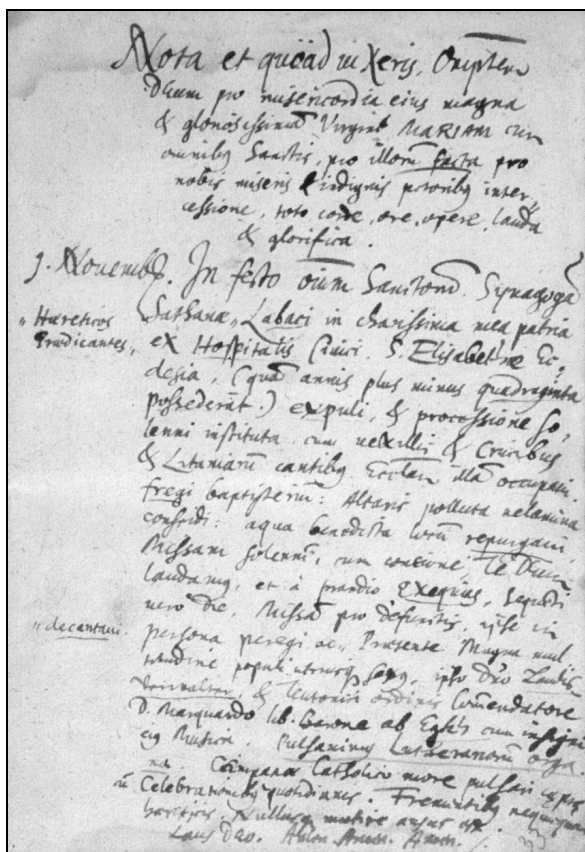
<sup>151</sup> AS 1073, 108r, fol. 33. Obj. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti II*, str. 255.

<sup>152</sup> NŠAL, ŠAL, Škofijski protokoli, f. 1/1, str. 336v (prepis). Obj. (po izvorniku) Benedik, *Iz protokolov ljubljanskih škofov*. Protokol I. *AES* 6, str. 32.

<sup>142</sup> NŠAL, ŠAL I, Spisi, f. 16/18.

<sup>143</sup> Prim. prav tam; Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES* 3, str. 53; Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 35; Stare, n.d., str. 18.

<sup>144</sup> Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 36-37. (Izvornik t.i. evangeljske matične knjige, ohranjene za osemdeseta leta 16. stoletja, najdemo v AS 2, š. 91, sn. 6.)



Hrenov dnevniški zapis o zasedbi špitalske cerkve 1. novembra 1598. (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 108r, fol. 33)

dimo, da Dimitz dogodek postavlja v leto 1598,<sup>153</sup> Vrhovec pa v leto 1600.<sup>154</sup> Pri tem se prvi (posredno) sklicuje na poročilo upravitelja vicedomskega urada in ljubljanskega kanonika Pavla Kočevarja, drugi pa, kot je sklepati iz opombe, na prispevek Johanna Steske iz leta 1854. Ker gre pri Dimitzovem viru za gradivo prve roke<sup>155</sup> in pri Steski Hrenov prevzem špitalske cerkve časovno niti ni opredeljen,<sup>156</sup> je verjeti Dimitzu. Ob tem velja sicer opozoriti na dve razliki vsebinske narave. Kočevar v navedenem poročilu, naslovljenem na nadvojvoda Ferdinanda, piše, da so v špitalski cerkvi tistega dne, tj. 1. novembra 1598, (katoliško) bogoslužje opravili "brez najmanjših ovir".<sup>157</sup> Podobno je razumeti besedilo v Hrenovem dnevniku.<sup>158</sup> V

protokolu za 1. november 1600 pa Hren, nasprotno, dodaja, da so takrat "oboroženi heretiki tekali okrog in spodbujali nemir ter da je bilo videti, kako je stvar večkrat postala izjemno nevarna".<sup>159</sup> Kočevarjevo poročilo poleg tega ne omenja razbitja krstnega kamna in drugih škofovih dejanj, o katerih lahko beremo tako v Hrenovem dnevniku (1598) kakor v njegovem protokolu (1600). Kakor koli, Kočevarju (in Hrenovemu dnevniku) gre zaupati vsaj glede datuma procesije in bogoslužja v špitalski cerkvi; tehten argument proti poznejši dataciji bi moglo biti namreč tudi dejstvo, da je v škofovem protokolu zapis za 1. november vrinjen med novice, nanašajoči se na 21. in 23. september 1600.<sup>160</sup>

Vsekakor je škof Hren cerkev sv. Elizabete na novo posvetil šele na velikonočni torek, 24. aprila 1601, ko je hkrati godoval sv. Jurij, zavetnik Ljubljane. Ob tej priložnosti je Hren slovesno umestil špitalskega kaplana Jakoba Arzta, obredu pa je sledila slavnostna gostija, ki jo je pripravil magistrat v mestni hiši.<sup>161</sup> Čeprav so duhovniki v špitalski cerkvi morda redno maševali že po 1. novembru 1598,<sup>162</sup> vnovične vzpostavitev špitalske kaplanije bržkone ne moremo postavljati v čas pred Arztovo umestitvijo. Formalno je položaj špitalskega kaplana pravzaprav uredila šele listina, izdana v ljubljanskem škofijskem dvorcu 27. novembra 1602; pečatila sta jo oba, škof in mestni svet.<sup>163</sup> Listina je poleg restitucije špitalskega premoženja (in posebej premoženja cerkve sv. Petra) določala, da morajo mestne oblasti kaplane prezentirati ljubljanskim škofom. V skladu z dogovorom iz leta 1540 je kaplanom zagotavljala 24 renških goldinarjev letno in jim obenem naročala, naj špitalskim ubožcem marljivo mašujejo, jih poučujejo o Božji besedi, spovedujejo ter obhajajo. S tem se je končalo štiridesetletno obdobje, v katerem mesto ni razpolagalo le s špitalsko cerkvijo – tu so se morali meščani sicer ozirati na želje (protestantskega) plemstva –, ampak neodvisno od uradnih cerkvenih oblasti prav tako z dohodki špitala in špitalske kaplanije.<sup>164</sup>

<sup>159</sup> Benedik, n.d., str. 32. Na to razliko je bržčas gledati v luči Hrenovih protireformacijskih uspehov in zaslug.

<sup>160</sup> Prav tam. Med Hrenovim dnevniškim zapisom in protokolom je še nekaj drugih vsebinskih razlik. Prim. Lavrič, n.d., str. 255; Benedik, n.d., str. 32. Podatek, da je Hren "lastnoročno raztrgal protestantske knjige" – Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 38; Stare, n.d., str. 18 – najdemo le pri Dimitzu – Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit...*, str. 287.

<sup>161</sup> NŠAL, ŠAL, Škofijski protokoli, f. 1/1, fol. 338v. Obj. Benedik, n.d., str. 36. Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 38 sl.; Stare, n.d., str. 18.

<sup>162</sup> AS 1073, 108r, fol. 33. Prim. Lavrič, n.d., str. 255.

<sup>163</sup> NŠAL, KAL, Spisi, f. 76/4.

<sup>164</sup> Prim. Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 41 sl. O enotni upravi premoženja špitala in špitalske kaplanije pričata denimo špitalska urbarja iz 1568 in 1596, v katerih predstavljata poseben del "urbarja" kaplanije – NŠAL, KAL, Spisi, f. 64/21-2, fol. 48v sl.; f. 64/21-3, fol.

<sup>153</sup> Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit...*, str. 287.

<sup>154</sup> Vrhovec, Meščanski špital. *LMS*, 1898, str. 38.

<sup>155</sup> Obj. Kočevarjevega poročila v Dimitz, *Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain...*, *MHVK*, 22, 1867, str. 97-98, št. 176.

<sup>156</sup> Steska, Die Bürgerspitalsstiftung in Laibach. *MHVK*, 9, 1854, str. 25.

<sup>157</sup> Dimitz, *Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain...*, *MHVK*, 22, 1867, str. 98 (št. 176).

<sup>158</sup> AS 1073, 108r, fol. 33. Prim. Lavrič, n.d., str. 255.

### Sklep

Odnos Ljubljančanov do beneficijev in bratovščin se v 15. in 16. stoletju na splošno ni razlikoval od razmerja med meščani in cerkvenimi ustanovami v drugih evropskih (zlasti celinskih) mestih.<sup>165</sup> Tudi o dinamiki v odnosu Ljubljančanov je moč reči, da se je do začetka širjenja protestantske reformacije družbena krepitev meščanstva med drugim izražala v vse večjem dotiranju in vse dejavnejši udeležbi meščanov pri cerkvenih "podjetjih". Z razmahom protestantizma so tovrstne meščanske dotacije zamrle, dotedanje pa so meščani skušali prenesti na druge ustanove, predvsem take, ki bi združevale pastoralno in karitativno dejavnost v protestantskem duhu. V Ljubljani je bila takšna ustanova špital s cerkvijo sv. Elizabete, čeprav že finančne težave, s katerimi se je v zadnji tretjini 16. stoletja – kljub volilom in drugim dohodkom – otepal špital, dajejo slutiti, da špitalsko premoženje ni rabilo zgolj v dobrodelne namene.<sup>166</sup> Prav gospodarjenje ljubljanskih mestnih oblasti z imetjem cerkvenih ustanov v dobi protestantizma ostaja tema, ki bi jo kazalo kmalu natančneje raziskati. Podobno lahko zapišem glede osebnih vezi, saj bi njihovo poznanje ugotovitve o strukturah in mehanizmih umestilo v konkretniji življenjski kontekst. Seveda pa so tu še ljubljanski beneficiji in bratovščine, ki jih v okvir tega prispevka, kot rečeno, ni bilo mogoče vključiti.<sup>167</sup>

### VIRI IN LITERATURA

#### ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
- AS 1 – fond Vicedomski urad za Kranjsko
  - AS 2 – fond Deželni stanovi za Kranjsko
  - AS 1063 – Zbirka listin
    - kronološka serija
    - HHStAW, Rep. – listine vrnjene iz Državnega arhiva na Dunaju (Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien) po repertorijih
  - AS 1073 – Zbirka rokopisov

29v sl. Prim. še zapis o "odmeri" treh tovornih konj za obrambo pred Turki leta 1596: "Laibach spittal sambt der caplanei" – AS 2, š. 440, str. 1549.

<sup>165</sup> Prim. *Zgodovina Cerkve III. Reformacija in protireformacija 1500-1715*. Ljubljana: Družina, 1994, str. 28-29.

<sup>166</sup> Prim. ZAL, LJU 488, Cod I/11, fol. 29-29v; Cod I/12, fol. 100; Cod I/16, fol. 45v. Vrhovc, Meščanski špital. *LMS*, str. 8, 41-42.

<sup>167</sup> V stolnici na primer beneficij sv. Lenarta, v špitalu beneficij sv. Katarine in rožnenska bratovščina ljubljanskih mošnjarjev, bratovščina v cerkvi sv. Janeza "pred mostom", mašne in druge ustanove v cerkvi sv. Jakoba na Starem trgu ter cerkvah manjših bratov in Nemškega viteškega reda.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- KAL – fond Kapiteljski arhiv Ljubljana
  - Spisi
  - Urbarji
- ŠAL – fond Škofijski arhiv Ljubljana
  - I, Spisi
  - Ž – Župnije
  - serija Škofijski protokoli
  - serija Vizitacije
- Zbirka listin

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

- LJU 333 – Zbirka listin Ljubljana
- LJU 346 – Zbirka rokopisnih elaboratov Ljubljana
  - Rokopisna zapuščina V. Fabjančiča, š. 71, Sodniki in župani 1269-1820
- LJU 488 – fond Mesto Ljubljana, Rokopisne knjige
- Cod – kodeksi: I/1-I/18 (1521-1602)

### LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

AES – Acta Ecclesiastica Sloveniae

BV – Bogoslovni vestnik

ES – Enciklopedija Slovenije

GZL – Gradivo za zgodovino Ljubljane

LMS – Letopis Matice slovenske

MHVK – Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain

SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti

SBL – Slovenski biografski leksikon

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

Benedik, Metod: Iz protokolov ljubljanskih škofov. Protokol I., 36-128, za leta 1599-1605. *AES 6. Miscellanea*. Ljubljana : Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1984, str. 7-90.

Blaznik, Pavle: Zemljiška gospostva v Ljubljani in njeni okolici. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*. Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski (Razprave zv. 2), 1971, str. 27-96.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Dritter Theil: Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564-1657)*. Laibach, 1875.

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *MHVK*, 22, 1867, str. 43-124.

Dolinar, France Martin: Bratovščina. *ES 1*, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987.

Dolinar, France Martin: *Visitationes ad limina et Relationes de statu Ecclesiae ljubljanskih škofov*



- od Tavčarja do Missie. *BV*, 39, 1979, št. 2, str. 193-215.
- Dolinar, France Martin: Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji. *AES 3. Miscellanea*. Ljubljana : Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkev, 1981, str. 47-79.
- Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in meščanov. 1. zvezek (Sodniki 1269-1504)*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1998.
- Gestrin, Ferdo: Ljubljana v 16. in 17. stoletju. *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin et al.). Ljubljana : "Kronika", časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 105-125.
- Gruden, Josip: *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*. Ljubljana : Leonova družba, 1908.
- Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I-X*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, 1956-1965.
- Haberker, Eugen in Wallach, Joseph Friedrich: *Hilfswörterbuch für Historiker. Mittelalter und Neuzeit I-II*. Tübingen : Francke Verlag (Uni-Taschenbücher 119), 1987.
- Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana : Kronika (Knjižnica "Kronike", časopis za slovensko krajevno zgodovino, zv. 1), 1955.
- Kidrič, France: Bohorič Adam. *SBL I* (ur. Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana : Zadružna gospodarska banka, 1925-1932, str. 49-52.
- Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana : Založba juridične fakultete, 1927.
- Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I-II*. Ljubljana : SAZU (Dela, Razred za zgodovinske in družbene vede; 32), 1988.
- Matič, Dragan: Utrinki iz starejše zgodovine mestnega predela med Ljubljanico, Ciril-Methodovim trgom, Stritarjevo in Kopitarjevo ulico. *Živilski trg in Plečnikove tržnice z okolico v zgodovini* (razstavni katalog). Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1997, str. 37-55.
- Mlinarič, Jože: Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. *Zgodovina Cerkev na Slovenskem* (ur. Metod Benedik et al.). Celje : Mohorjeva družba, 1991.
- Oražem, France: Hrenov odnos do bratovščin. *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje : Slovenska Teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba v Celju (Simpoziji v Rimu 15), 1998, str. 299-306.
- Otorepec, Božo: Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja* (ur. Vlado Valenčič). Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski (Razprave zv. 3), 1972, str. 5-54.
- Prelesnik, Matija: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chroenom). *Katoliški obzornik*, 5, 1901, str. 296-322.
- Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: SAZU (Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev 7), 1986.
- Rajhman, Jože: Trubar (Truber), Primož. *SBL 13* (ur. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre). Ljubljana : SAZU, 1982, str. 206-225.
- Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde I-II. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten*. Laibach 1882-1887.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko: 13. stol. - 1747. 4. del: Cerkvene zadeve, Lit. L*. Ljubljana : Arhiv SR Slovenije (Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev; 4), 1994.
- Stare, Vida: Pokopališče pri sv. Elizabeti v Špitalski ulici v Ljubljani. *Kronika*, 39, 1991, št. 3, str. 17-28.
- Steska, Johann: Die Bürgerspitalsstiftung in Laibach. *MHVK*, 9, 1854, str. 25-27.
- Svetina, Anton: Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja. *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane*. Ljubljana : Mestni arhiv ljubljanski (Razprave zv. 2), 1971, str. 155-208.
- Svetina, Anton: Protestantizem v Ljubljani. *Kulturnozgodovinske slike. Drugi Trubarjev zbornik* (ur. Mirko Rupel). Ljubljana : Slovenska matica, 1952.
- Thalnitsher, Johann Gregor: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*. Labaci, 1882.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Krain III. Bd. XI*. Laibach-Nürnberg 1689.
- Veider, Janez: *Stara ljubljanska stolnica: njen stavbni razvoj in oprema*. Ljubljana : Umetnostno zgodovinsko društvo, 1947.
- Vrhovec, Ivan: *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturhistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva*. Ljubljana : Matica Slovenska, 1886.
- Vrhovec, Ivan: Meščanski špital. Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta. *LMS*, 1898, str. 1-112.
- Žnidaršič, Lilijana: Šola pri stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani prvih sto let po ustanovitvi škofije. *Kronika*, 46, 1998, št. 3, str. 11-16.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkev pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani (AES 22), 2000.



## ZUSAMMENFASSUNG

### Bürger und Kirchenstiftungen in Laibach bis zum Ende des 16. Jahrhunderts

Bei Kirchenstiftungen wie etwa (Altar-)Benefizien und Bruderschaften mit Sitz in den Laibacher Kirchen des Hl. Nikolaus (nach 1461 bzw. 1462 Domkirche) und der Hl. Elisabeth im Spital treten die Laibacher Bürger bis zum Ende des 16. Jahrhunderts vor allem in der Rolle von Stiftern, Präsentatoren oder Aufsehern sowie Kämmerern oder Mitgliedern auf. Unter diesen Stiftungen ist die Bruderschaft beim Fronleichnamsaltar in der Nikolauskirche als die älteste belegt, deren Kern die Laibacher Schneider bildeten. Auch die 1436 erstmals erwähnte Bruderschaft der Kürschner bestand aus Zunftmitgliedern. Sie wirkte beim Altar der Mutter Gottes in der Nikolauskirche. Außer den erwähnten Bruderschaften existierten bei den genannten Altären bereits in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts zwei Benefizien mit einem ständig angestellten Geistlichen, dennoch hatte die Stadt nur das Präsentationsrecht für den Benefiziar des Hl. Fronleichnams, der Benefiziar beim Marienaltar wurde vom Pfarrer der Petrikirche ernannt, nach der Gründung des Bistums aber vom Bischof zu Laibach.

Eine der ältesten bekannten Bürgerstiftungen in der Nikolauskirche war auch das im Jahre 1414 gegründete Benefizium der Frühmesse. Obwohl die Stifter das Präsentationsrecht den Pfarrern der Nikolauskirche überlassen hatten – nach Gründung des Bistums in den Jahren 1461-1462 bzw. Ernennung des ersten Bischofs im Jahre 1463 aber den Laibacher Bischöfen – nutzten die Laibacher die Übergangsschwierigkeiten aus und übten das Patronat einige Zeitlang selbst aus. Das wiederholte sich zur Amtszeit Bischof Textors (1543-1558), der jedoch bei erster Gelegenheit den Generalvikar

Nikolaj Škofič, eine bei den Laibacher Bürgern unbeliebte Person, zum Verwalter des Benefiziums bestimmte. Die Divergenz löste sich zwar zugunsten Textors, dennoch bestand sie auch zur Amtszeit der Bischöfe Seebach (1558/1560-1568) und Glušič (1571-1578) fort, doch das Patronat fiel letztendlich an die Bischöfe. Unbestreitbares Recht, Benefiziare vorzuschlagen, hatten die Laibacher Stadtbehörden beim 1435 gestifteten Benefizium des Hl. Georg in der Nikolauskirche. Doch auch hier ging es nicht ohne Dissonanzen: Im Jahre 1555 wies Bischof Textor die Präsentation von Georg Jurman zurück, allem Anschein nach wegen seiner protestantischen Neigung.

In der Zeit des Protestantismus kam der Spitalskaplanei unter dem Patronat der Bürger besondere Bedeutung zu. Die Erlaubnis, die Einnahmen der Kaplanei (und des Spitals) selbständig zu verwalten, erlangten die Stadtbehörden im Jahre 1540. Seit dieser Zeit war die Kaplanei statt von ständigen Kaplänen von kündbaren Kaplänen besetzt, denen der Magistrat für Messen, Predigten, Beichten und Kommunionen der Spitalsinsassen jährlich eine bestimmte Summe auszahlte. Diese Veränderungen ermöglichten den Stadt- und Landbehörden, daß sie zu Beginn der sechziger Jahre des 16. Jahrhunderts, als sich in Krain das augsbургische Religionsbekenntnis durchsetzte, Primus Truber und seinen Helfern die Kapelle der Hl. Elisabeth überließen. Durch die Einkünfte der Petrikirche, der Fronleichnams-Bruderschaft in der Domkirche und des Benefiziums des Hl. Leonhards, das größtenteils eigenmächtig der Verwaltung des Spitalmeisters unterstellt wurde, versuchte der Magistrat auch seine materielle Lage zu verbessern. Ende des 16. Jahrhunderts befand sich das Spital selbst "in größter Armut". Doch es war zugleich auch die Zeit, wo sich der Stadtrat formal der Rekatholisierung unterwarf und wo bei der Mehrzahl der genannten Einrichtungen bald der alte Zustand aus der Zeit vor dem Vormarsch der protestantischen Reformation wiederhergestellt wurde.